

HADİS İLMİNDE “MANASI SAHİHTİR” DENİLEN HADİSLER ÜZERİNE BİR TASNİF DENEMESİ¹

A CLASSIFICATION ATTEMPT ON THE HADİTHS CALLED “THE MEANING IS AUTHENTIC” IN THE SCIENCE OF HADİTH

Kadir SEKMEN

Doktora öğrencisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İstanbul/Türkiye;
İmam hatip, Şarköy İlçe Müftülüğü, Tekirdağ/Türkiye
k.sekmen69@gmail.com, [orcid.org/ 0000-0001-8685-8777](https://orcid.org/0000-0001-8685-8777)

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 28 Nisan 2022 / 28 April 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 29 Mayıs 2022 / 29 May 2022

Yayın Tarihi / Published: 25 Haziran 2022 / 25 June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran 2022 / June 2022

Cilt: 6, Sayı: 1 Volume: 6, Issue: 1, Sayfa / Pages: 277-320

Cite as / Atıf: Sekmen, Kadir. “Hadis İlmінде “Manası Sahihdir” Denilen Hadisler Üzerine Bir Tasnif Denemesi [A Classification Attempt on the Hadiths Called “The Meaning is Authentic” in the Science of Hadith]”. Kocaeli İlahiyat Dergisi- Kocaeli Theology Journal, 6/1 (Haziran/June 2022), 277-320.

İntihal: Bu makale, intihal tarama programlarıyla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned with plagiarism screening programs and plagiarism has not been detected.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği yazar(lar) tarafından beyan olunur.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

OPEN ACCESS

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kider>

1 Bu makale, 2018 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde tarafımızca yazılan “Aclünü’nin Keşfü’l-hafâ Adlı Eserinde “Manası Sahih” Kavramı” başlıklı lisans bitirme tezinin kapsamı genişletilerek, muhtevası da farklı açılardan ele alınıp geliştirilerek hazırlanmıştır.

Öz

İslâm tarihi boyunca farklı zaman ve mekânlarda çeşitli sebeplerle birçok hadis uydurulmuştur. Uydurulan bu hadisler -günümüzde olduğu gibi- özellikle camilerdeki vaazlar yoluyla halk arasında yaygınlaşabilmiştir. Bu tür hadisler arasında manasının sahih olduğu ifade edilenlerin varlığı ise dikkat çekmektedir. Bu makalede, sened cihetiyle Hz. Peygamber'e dayanan herhangi bir aslı olmayan, mevzû olan veya zayıf bir hadisin manasını sahih kabul etmenin hangi açılardan doğru olup olmadığı, doğru kabul edileceklerinin belli sınırlarının ve şartlarının olup olmadığı, böyle bir hadisin manasının kim/ler tarafından hangi gerekçe veya gerekçelerle doğru kabul edildiği, bu gerekçelerin yeterli olup olmadığı tartışılacaktır. Özellikle ilgili rivayetleri belli bir tasnife tâbi tutarak bunlara doğru bir şekilde yaklaşmanın yolu aranacaktır. Mesele, halk arasında hadis olarak dolaşan sözlerin Resûlullah'a (s.a.s.) aidiyetinin doğru olup olmadığının tespit edilmeye çalışıldığı kitapların en genişlerinden biri olan Aclûnî'nin (öl. 1162/1749) *Keşfü'l-hafâ'sı* üzerinden sunulacaktır. Zira mezkûr eser incelendiğinde ekseriyetinin aslı olmadığı veya mevzû olduğu, çok az bir miktarının da zayıf olduğu tespit edilen birçok rivayet hakkında manasının sahih/sabit (doğru) olduğuna dair ifadelerin kullanıldığı gözlemlenmektedir.

Anahtar kelimeler: Hadis, Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, Mevzû Hadis, Zayıf Hadis, Kudsi Hadis

A Classification Attempt on the Hadiths Called "The Meaning is Authentic" in the Science of Hadith

Abstract

Throughout the history of Islam, many hadiths have been fabricated for diverse reasons in different times and places. These fabricated hadiths were able to become widespread among the people, especially through the sermons in mosques, as they are today. Among such hadiths, the existence of those whose meanings are stated to be authentic (sahih) draws attention. In this article, it will be discussed whether it is authentic to accept the meaning of a hadith that is based on the Prophet (pbuh), without any root and forged (mawdû') or weak (da'if) and if it is to be accepted as correct, whether there are certain limits and conditions, and who(s) determines the meaning of such a hadith. It will be discussed on what grounds or reasons it is accepted as correct, and whether this justifications is sufficient. In particular, by classifying the related narrations in a certain way, the way to approach them correctly will be sought. The issue will be presented through al-Ajlounia's (d. 1162/1749) *Kashf al-khafâ*, which is one of the largest books in which it is tried to determine if the words circulating as hadiths among the people are true or not, if they belong to the Messenger of Allah (pbuh). Because, when the aforementioned work is examined, it is observed that many of the narrations, of which most of them are rootless or forged, and a very small amount of them are weak, are expressed that their meaning is authentic/fixed (correct).

Keywords: Hadith, al-Ajlounia, *Kashf al-khafâ*, Forged Hadith, Weak Hadith, Qudsi Hadith

Giriş

İslâm’ın Kur’an’dan sonraki temel kaynağını hiç şüphesiz hadisler oluşturmaktadır. Hadisler ise en temelde, “söz, fiil ve takrirleri ile fizikî ve ahlâkî özellikleri olmak üzere Hz. Peygamber’e izafe edilenlerin sözlü ve yazılı olarak nakledilmiş hali”ni ifade etmektedir.² İslâm âlimlerinin titiz çabaları sayesinde büyük oranda korunarak günümüze intikal eden hadisler, Müslümanların hayatlarını şekillendirmelerinde son derece önemli bir yere sahiptir. Ne var ki bu önemli konumu, uydurucuların uydurduklarını, hadis ismi altında meşrulaştıracak bir otorite olarak gördükleri Allah Resûlü’ne dayandırmalarına yol açmıştır. Neticede Hz. Peygamber’in kendi adına yalan söyleyenleri cehennem azabıyla uyarmasına³ rağmen tarihî bir gerçek olarak birçok hadis uydurulmuştur.

Kötü niyetle olduğu gibi iyi niyetle de hadisler uydurulmuştur. Nitekim hadis uydurma sebepleri⁴ arasında “İslâm’a hizmet etme arzusu”nun sayılması bunun teorik bir göstergesidir. Bu bağlamda Müslümanları iyiliğe ve ibadete yönlendirmek ve kötülükten alıkoymak gibi duygularla tergîb ve terhîb içe-

2 “En temelde” ifadesini kullanmamızın sebebi, sahâbe ve tâbiûn söz ve fiillerinin de hadis (veya haber ve eser) olarak isimlendirilip hadislerin toplandığı kitaplara alınmasıdır. Dolayısıyla hadislerle en temelde Hz. Peygamber’e izafe edilen haberler, daha genelde ise sahâbe ve tâbiûna atfedilen haberlerin de eklendiği geniş bilgi malzemesi kastedilmektedir. Hatta sonraki dönemlerdeki bazı kişilerin veya zümrelerin söz ve görüşlerinin Hz. Peygamber’e izafe edilmesi, hadis olarak ifade edilen malzemenin ne kadar genişlediğini ve genişleyebileceğini göstermektedir.

3 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh* (Beirut: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), “İlim”, 38; “Cenâiz”, 33; “Enbiyâ”, 50; “Edep”, 109; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y.: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabîyye – Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1412/1991), “Zühd”, 72.

4 Ebû’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü’l-Cevzi, *Kitâbü’l-Mevzû’ât*, nşr. Nureddin b. Şükrü b. Ali Boyacılar (Riyad: Mektebetü Edvâi’s-Selef, 1418/1997), 1/18-35; Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali İbn Arrâk, *Tenzihü’ş-şerî’ati’l-merfû’a ‘ani’l-abbâri’ş-şeni’ati’l-mevzû’a*, nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif - Abdullah Muhammed es-Siddîk (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 1/11-16; M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler (Menşei - Tanıma Yolları - Tenkidi)* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 27-61; Abdülfettâh Ebû Gudde, *Lemehât min târihi’s-sünne ve ‘ulûmi’l-hadis* (Beirut: Mektebü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1404/1984), 46-71; *Mevzû Hadisler*, çev. Enbiya Yıldırım (Ankara: Takdim Yayınları, 2020), 99-137; Ömer b. Hasan Osman Fellâte, *el-Vaz’ fi’l-hadis* (Cidde: Dâru’l-Minhâc, 1437/2016), 1/307-391.

rikli rivayetler uydurulmuş, bundan sevap bile umulmuştur.⁵ İslâm'a hizmet etme arzusunun sebep olduğu iyi niyetle uydurulan bu hadislerden bazılarının metin açısından İslâm'ın temel ilkeleriyle uyuşması söz konusu olabilmektedir.⁶ Grup taraftarlığı veya mezhep taassupluğu olarak ifade edilebilecek kişi veya kişilerin kendi İslâm algılarını desteklemek ya da İslâm algılarına aykırı görünen durumları eleştirmek için düşüncelerini Hz. Peygamber'e izafe ederek sunmaları, konumuz açısından önemli bir başka hadis uydurma gerekçesidir. İlgili grubun mensubunun veya muhibbinin, hadisleş(tiril)miş bu sözleri anlam açısından doğru kabul etmesi ise beklenen bir durumdur. Buna karşın söz konusu gruba mensup olmayan veya karşı olan birinin bu rivayetleri mana cihetiyle doğru kabul etmemesi de imkân dâhilindedir. Dolayısıyla her manasının doğru olduğu söylenen hadisin İslâm'ın temel prensipleriyle uyumlu olup olmadığı, hangi hadisler hakkında manasının doğru olduğunun söylenip söylenemeyeceği ve bunun kime ve neye göre şekillendiği/şekilleneceği tartışılabilir/tartışılmalıdır. Bu yapılırken birine göre manası sahih sayılan bir rivayetin diğerine göre öyle olmayacağı ihtimali unutulmamalı, değerlendirmelerin ictihadî olduğu gerçeği yapılan incelemelerde göz önünde bulundurulmalıdır.

İslâm tarihinin farklı dönemlerinde hadis olarak kaynaklarda yer almasına veya mevzû olmasına rağmen bu gibi rivayetlerin manasının doğru olduğu söylenebilmiştir.⁷ Bu durum bazı âlimlerin uydurma olsa da bu tür riva-

5 Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvi fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâreyâbî (Beyrut: Mektebetü'l-Keveser, 2. Basım, 1415), 1/333; Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 54, 56, 201-202; Ebû Gudde, *Lemehât*, 62-65; *Mevzû Hadisler*, 124-129.

6 İslâm'ın temel ilkeleriyle açık bir şekilde çelişmeyen mevzû rivayetleri tespit etmenin tek yolunun sened tenkidinden geçtiği söylenebilir. Bk. Muhammed b. Dervîş b. Muhammed el-Hût, *Esn'e'l-metâlib fî ehâdisi muhtelifi'l-merâtib*, nşr. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 338; Ebû Gudde, *Lemehât*, 122; *Mevzû Hadisler*, 248; Mehmed Said Hatiboğlu, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu* (Ankara: OTTO Yayınları, 2. Basım, 2016), 114; Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar* (Ankara: OTTO Yayınları, 2015), 117; Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihinin Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2013), 404.

7 Geçmişte hangi âlimlerin hangi hadisler hakkında bu ifadeleri kullandıkları konumuz dışında kaldığı için bununla ilgili bilgi aktarımına girmeyeceğiz. Mesele hakkında bilgi edinmek için bk. Sinan Pala, "Mânası Sahibtir" Tabiri ve Ali el-Kârî'nin el-Esrâru'l-merfû'asında Hakkında

yetleri bir konuyu anlatmak, açıklamak ve “aydınlatmak” için kullanmakta bir beis görmedikleri anlamına gelmektedir. Bu gibi rivayetlerin geçmişten günümüze özellikle halkın en kolay duyup kabul edebileceği vaaz kürsülerinde telaffuz edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.⁸ Bu münasebetle söz konusu rivayetlerin halk arasında yayılmasının doğal bir sürecin gereği olduğu söylenebilir.

Konuyla ilgili yapılan inceleme ve değerlendirmelere bakıldığında geçmişte Mizzî (öl. 742/1341), günümüzde ise Şuayb el-Arnaût (öl. 2016) gibi bazı âlimlerin ifadeleriyle karşılaşılmaktadır. Söz konusu rivayetlere karşı takınılması gereken tavırla ilgili kısa değerlendirmelerin ötesine geçmese de fikir vermesi açısından bu iki âlimin ifadeleri zikredilmeye değerdir.

Mizzî hem doğru olan her sözün Hz. Peygamber’e izafe edilemeyeceğini hem de bunun büyük bir sorumluluk ve vebali olan tehlikeli bir iş olduğunu şu sözleriyle ortaya koymaktadır:

Sözün kendisinde bir güzellik ve etkili bir nasihat olsa da hiç kimsenin, hoşuna giden bu sözden -söz kendi içinde doğru olsa bile- bir harf dahi Resûl’e (s.a.s.) nispet etme hakkı yoktur. Resûl’ün her dediği haklıdır; ancak her hak olanı Resûl dememiştir. Bu konu düşünülün. Zira bu, ayakların kaydığı ve zihinlerin kaybolduğu bir alandır. Resûl (s.a.s.) -sahih hadiste geçen- şu sözüyle bu konuda uyarısını yapmıştır: “Benim adıma

---

Bu İfadeyi Kullandığı Rivayetler” (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 39-46. Krş. a. mlf., ““Mânası Sahihtir” Tabiri ve Hakkında Bu İfadenin Kullanıldığı Rivayetler”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 5/1 (2019), 120-127. Pala, Ehl-i sünnet ekolünden isimler üzerinden meseleyi ele almıştır. Bunun yanında Şîa içerisinde de bir rivayetin uydurma olmasına rağmen Kur’an, sünnet, icma gibi karînelere uygunluğu sebebiyle manasının sahih olabileceğine yönelik bir olgunun varlığına dair bk. Bekir Kuzudışlı, *Şîa ve Hadis Başlangıcından Kütüb-i Erbaa’ya Hadis Rivayeti ve İsnad* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 397-400. Farklı ekollerde karşılığı olan manası sahihtir olgusu, değişik itikadî, tasavvufî ve fikhî ekoller(e mensup kişiler) dikkate alınarak çalışılabilir.

- 8 Vaaz kürsülerinde uydurma olduklarına değinmeden bu tür hadislerin zikredildiğine şahit olunmaktadır. Hâlbuki bu hadislerin mevzû olduğunu açıklamadan rivayet emenin herhangi bir gerekçeyle hiç kimse için helal olmadığı ifade edilmiştir (Ebû Amr Osman b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, nşr. Nüreddîn İtr (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1406/1986), 98). Buna rağmen özellikle vaaz kürsülerinde bu hadislerin uydurma olduğunun söylenip nakledildiğinde bile cemaatten birçok kişinin bunu bir hadis gibi aktarması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla vaazlarda bu tür hadisleri zikretmemek, en uygun davranış olacaktır.

yalan söylemek başkası adına yalan söylemek gibi değildir. Kim benim adına bilerek yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın”⁹

Benzer bir değerlendirmede bulunan Şuayb el-Arnaût şöyle demektedir:

Bunlardan, İslam’ın genel prensipleriyle çelişmedikten sonra istifade edilebilir, güzel bir söz olarak nakledilebilir. İslam’ın prensipleriyle uyduğu zaman bunu söyleyebilirsin; ancak söylerken başına, “Hz. Peygamber şöyle buyurdu.” dememelisin. Rasulullah adına yalan uydurmamalısın. Çünkü “Hz. Peygamber şöyle buyurdu.” dediğin zaman, hem kendin hem de dinleyenler için uyulması gereken bir delil zikretmiş olmaktadır... Şu kadar var ki elimizde bulunan sahih hadisler dururken bizim bu mevzû rivayetlere ne ihtiyacımız ola ki? Doğru, bazı mevzû hadisler hikmet doludur, manaları latif ve insanları hayra yönlendiricidir. Bunları illa da nakledeceğim diyorsan “bir atasözünde”, “Bir hikmetli sözde şöyle geçmektedir.” diyerek naklet. Ama “Hz. Peygamber şöyle buyurdu.” demekten zinhar kaçın.¹⁰

Yukarıda aktarılan iki değerlendirmenin yanında konuyla ilgili müstakil çalışmalar da yapılmıştır. Şöyle ki yakın zamanda Sinan Pala tarafından yazılan yüksek lisans tezi ve bu tezin ikinci bölümünün neredeyse tamamını, üçüncü bölümünün de rivayetlerin ele alındığı kısmın birçoğunu olduğu gibi alarak¹¹ türettiği makalede¹² konu Ali el-Kârî’nin *el-Esrâru’l-merfû’â*’sı özelinde incelenirken vakıa ortaya konulmuş; ancak rivayetler herhangi bir tasnife tâbi tutulmadan sırayla zikredilip haklarındaki değerlendirmelere yer vermekle yetinilmiş, mesele çeşitli açılardan irdelenip zenginleştirilmemiştir. Yine Kadir Sekmen tarafından yazılan lisans bitirme tezi de bu konu hakkındadır. Ancak bu, rivayetlerin alfabetik bir düzende zikreden Aclûnî’nin *Keşfü’l-hafâ*’sının sadece elif maddesi üzerinde yapılan sınırlı bir çalışmadır. Dolayısıyla üzerinde

9 Süyûtî, *ez-Ziyâdat ‘ale’l-Mevzû’ât (Zeylül-Leâli’l-masnû’a)*, thk. Râmiz Hâlid Hâc Hasan (Riyad: Mektebetü’l-Me’ârif, 1431/2010), 2/790.

10 Yıldırım, *Hadisler ve Zihindeki Sorular Büyük Muhaddis Şuayp Arnavut’la Söyleşi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2019), 171-172.

11 Cümleler bir tarafa paragraflar bile ya olduğu gibi ya da birkaç kelime değiştirilerek alınmıştır. Tezden alınan birçok uzun paragraf makalede kesilmiş, kısa paragraflar birleştirilmiştir.

12 İlgili tez ve makalenin tam künyeleri altıncı dipnottadır.

çok az araştırmanın yapıldığı¹³ konu farklı açılardan çalışılmayı beklemekte, bu tür rivayetlerin vaazlarda ve başka vesilelerle oluşturulan ortamlarda kullanılmaya devam etmesi sebebiyle güncelliğini korumaktadır.

Bu makalede mesele, Aclûnî'nin halk arasında hadis olarak yaygınlaşmış rivayetlerin sıhhat açısından değerlendirmelerini yaptığı ve konumuzla ilgili olarak bazı aslı olmayan, mevzû veya (çok) zayıf olan rivayetlerin manasının doğru olduğuna dair ifadelerle birçok sayfasında yer verdiği *Keşfü'l-hafâ* adlı eseri üzerinden ele alınacaktır. Mesele ele alınırken bu tür rivayetlerin manasını sahih kabul etmenin hangi açılardan doğru olup olmadığı, doğru kabul edilecekse bunun belli sınırlarının ve şartlarının olup olmadığı, böyle bir hadisin manasının kim/ler tarafından hangi gerekçe veya gerekçelerle doğru kabul edildiği, bu gerekçelerin yeterli olup olmadığı tartışılacaktır. Özellikle ilgili rivayetleri belli bir tasnife tâbi tutarak bunlara doğru bir şekilde yaklaşmanın yolu aranacaktır. Bu minvalde gerekli görülen bazı tespit ve önerilere yer verilecektir. Aclûnî'nin *Keşfü'l-hafâ*'sı özelinde yaptığımız incelemede manasının sahih olduğuna değinildiği tespit edilen rivayet sayısı 99'dur. Ancak makale boyutundaki bir çalışmada bunların hepsine değinmek mümkün değildir. Bu sebeple konu sunulurken ilgili rivayetler arasından özellikle Türkiye'deki halkın daha çok muhatap olduğu vaazlar ve dinî sohbetlerde yaygın olarak kullanılanların 13'ü seçilmiştir. Örneklemler olarak seçilen bu rivayetler, tespit edilen toplam sayının yaklaşık %15'lik bir kısmına tekabül etse de benzer değerlendirmelere konu olan diğer rivayetlere nasıl yaklaşılacağına dair yeterli veri sağlamaktadır. Her başlık altında birkaç rivayetin değerlendirmesi şeklinde planlanan bu çalışmadaki rivayetler meselenin anlaşılmasına yetecek kadar bilgi üzerinden sunulacaktır.

1. Manası Sahih Olduğu İfade Edilen Rivayetler

Aclûnî'nin *Keşfü'l-hafâ*'sında sübut açısından ciddi problemler içeren birçok hadisin manasının doğru olduğunu belirtmek için “معناه صحيح” (ma-

13 Tarafımızca ulaşılamayan “*et-Tenkîh li'l-ehâdîsi'lleti leyse lehâ aslun ve ma'nâhu sahihun (cem'an ve dirâseten bi't-tatbîk 'alâ kitâbi'l-Makâsidi'l-hasene li'l-Hâfiz es-Sehavî*” başlıklı Arap dünyasında yazılmış bir çalışmadan bahseden Pala, bu çalışmada konunun yüzeysel olarak ele alındığını söylemektedir. Bk. Pala, ““Mânası Sahihdir” Tabiri ve Hakkında Bu İfadenin Kullanıldığı Rivayetler”, 117.

nası sahihtir),¹⁴ “صحيح المعنى” (manası sahihtir),¹⁵ “المنعنى صحيح” (mana sahihtir)¹⁶ ve “معناه ثابت” (manası sabittir),¹⁷ “كلام صحيح” ([manası] sahih bir sözdür)¹⁸ gibi ifadeler kullanılmıştır. Bir rivayetin manasının doğruluğunu belirtmek için kullanılan “يصح معناه” (manası sahihtir),¹⁹ “معناه ماخوذ/يؤخذ” (manası [şu kaynaktan] alınmıştır),²⁰ “معنى الاول صحيح” (ilkinin manası sa-

- 14 Hakkında bu ifadenin kullanıldığı 68 rivayet için bk. İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-İlbâs ammâ iştebera mine'l-ebâdîsî 'alâ elsineti'n-nâs* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 1408/1988), 1/32 (Rivayet no: 48), 34-35 (Rivayet no: 58), 70 (Rivayet no: 164), 77 (Rivayet no: 183), 87 (Rivayet no: 224), 155 (Rivayet no: 459), 194 (Rivayet no: 589), 211 (Rivayet no: 638), 212 (Rivayet no: 641), 240-241 (Rivayet no: 735), 305 (Rivayet no: 980), 305 (Rivayet no: 981), 311 (Rivayet no: 1005), 318 (Rivayet no: 1020), 337 (Rivayet no: 1087), 343 (Rivayet no: 1094), 345-346 (Rivayet no: 1102), 359 (Rivayet no: 1145), 365 (Rivayet no: 1163), 365 (Rivayet no: 1164), 369 (Rivayet no: 1184), 370 (Rivayet no: 1185), 372-373 (Rivayet no: 1192), 374-375 (Rivayet no: 1198), 375 (Rivayet no: 1200), 393 (Rivayet no: 1254), 396 (Rivayet no: 1267), 398 (Rivayet no: 1273), 409 (Rivayet no: 1313), 412 (Rivayet no: 1320), 414 (Rivayet no: 1327), 436 (Rivayet no: 1405), 442 (Rivayet no: 1438), 455 (Rivayet no: 1486); 2/11 (Rivayet no: 1558), 23 (Rivayet no: 1596), 29 (Rivayet no: 1610), 35 (Rivayet no: 1640), 38 (Rivayet no: 1651), 51 (Rivayet no: 1694), 58 (Rivayet no: 1723), 60 (Rivayet no: 1733), 68 (Rivayet no: 1767), 88 (Rivayet no: 1840), 119 (Rivayet no: 1961), 132 (Rivayet no: 2016), 159 (Rivayet no: 2108), 164 (Rivayet no: 2123), 166 (Rivayet no: 2131), 179 (Rivayet no: 2180), 180 (Rivayet no: 2185), 184 (Rivayet no: 2200), 189 (Rivayet no: 2218), 197 (Rivayet no: 2263), 220 (Rivayet no: 2346), 227 (Rivayet no: 2380), 243 (Rivayet no: 2449), 251 (Rivayet no: 2491), 261 (Rivayet no: 2526), 267 (Rivayet no: 2551), 276-277 (Rivayet no: 2600), 294 (Rivayet no: 2688), 295 (Rivayet no: 2691), 315 (Rivayet no: 2800), 359 (Rivayet no: 3041), 363 (Rivayet no: 3067), 363 (Rivayet no: 3068) 393 (Rivayet no: 3233).
- 15 Hakkında bu ifadenin kullanıldığı 9 rivayet için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/17 (Rivayet no: 13), 44 (Rivayet no: 87), 218 (Rivayet no: 663), 437 (Rivayet no: 1410); 2/13 (Rivayet no: 1565), 28-29 (Rivayet no: 1609), 145 (Rivayet no: 2057), 145 (Rivayet no: 2058), 349 (Rivayet no: 2985).
- 16 Hakkında bu ifadenin kullanıldığı 2 rivayet için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/216 (Rivayet no: 655); 2/230-231 (Rivayet no: 2394).
- 17 Hakkında bu ifadenin kullanıldığı 5 rivayet için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/183-185 (Rivayet no: 546), 212 (Rivayet no: 641), 314-315 (Rivayet no: 1013); 2/287 (Rivayet no: 2659), 293 (Rivayet no: 2679).
- 18 Hakkında bu ifadenin kullanıldığı 11 rivayet için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/321 (Rivayet no: 1025), 323 (Rivayet no: 1033), 420 (Rivayet no: 1349), 437 (Rivayet no: 1410), 451 (Rivayet no: 1471), 453 (Rivayet no: 1480); 2/7 (Rivayet no: 1544), 56 (Rivayet no: 1715), 68-69 (Rivayet no: 1767), 85 (Rivayet no: 1825), 166 (Rivayet no: 2131).
- 19 Hakkında bu ifadenin kullanıldığı 1 rivayet için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/416 (Rivayet no: 1331).
- 20 Hakkında bu ifadenin kullanıldığı 2 rivayet için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/253 (Rivayet no: 775); 2/184-185 (Rivayet no: 2201).

hihtir),²¹ “له معنى صحيح” (sahih bir manası vardır),²² “كان صحيحا عندنا معناه” (bize göre manası sahihtir),²³ “معناه صدق و صواب” (manası gerçek ve doğrudur)²⁴ ve “معناه يفهم مما صح” (manasının sahih olduğu anlaşılmaktadır)²⁵ şeklindeki ifadeler de bu bağlamda ele alınabilir. Toplamda 99 rivayet hakkında kullanıldığı tespit edilen bu ifadelerin²⁶ önceki âlimler tarafından telaffuz edilenlerinin olduğu gibi bizzat Aclûnî tarafından kullanılanları da vardır. Konumuz açısından iki durum arasında bir fark gözetilmediği için mesele, söz konusu ifadelerin kimin tarafından kullanıldığından çok bu ifadelerin kullanıldığı örnekler esas alınarak aşağıda aktarılacaktır. Her örnek ele alınırken genellikle önce rivayete, sonrasında Aclûnî'nin verdiği bilgilere, akabinde de Aclûnî'nin değinmediği bilgilere yer verilecek ve bir değerlendirmeye bitirilecektir. Örnekler, “muhteva açısından Allah ve Resûlü dışında birinin sözü olması muhtemel olup manasının sahih olduğu ifade edilen rivayetler” ve “muhteva açısından Allah ve Resûlü dışında birinin sözü olması muhtemel olmamasına rağmen manasının sahih olduğu ifade edilen rivayetler” olmak üzere iki ana kategoride ele alınacaktır.

2. Muhteva Açısından Allah ve Resûlü Dışında Birinin Sözü Olması Muhtemel Olan Rivayetler

Bu kısma dâhil olan rivayetler dikkate alındığında burada inceleme konusu yapılacak rivayetleri “gerekçesi belirtilerek manası sahih kabul edilen rivayetler” ve “gerekçesi belirtilmeden manası sahih kabul edilen rivayetler” şeklinde ikili bir taksime tâbi tutmak uygun olacaktır.

- 21 Hakkında bu ifadenin kullanıldığı 1 rivayet için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/23 (Rivayet no: 25).
- 22 Hakkında bu ifadenin kullanıldığı 1 rivayet için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/99-100 (Rivayet no: 1885).
- 23 Hakkında bu ifadenin kullanıldığı 1 rivayet için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/213 (Rivayet no: 2313).
- 24 Hakkında bu ifadenin kullanıldığı 1 rivayet için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/247 (Rivayet no: 2469).
- 25 Hakkında bu ifadenin kullanıldığı 1 rivayet için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/5 (Rivayet no: 1534).
- 26 *Keşfü'l-hafâ*'da zikredilen ifadeler kullanılmadan da (dolaylı olarak) bir rivayetin manasının doğru olduğuna işaret eder şekilde sunulan örnekler vardır. Bazıları için bk. 1/44 (Rivayet no: 88), 72 (Rivayet no: 167), 88 (Rivayet no: 226), 97-98 (Rivayet no: 269), 132 (Rivayet no: 379), 146-147 (Rivayet no: 427), 161 (Rivayet no: 486), 239 (Rivayet no: 733), 332 (Rivayet no: 1070); 2/23 (Rivayet no: 1595), 36 (Rivayet no: 1642), 49 (Rivayet no: 1685), 215 (Rivayet no: 2326), 305 (Rivayet no: 2757), 311 (Rivayet no: 2789). Bu gibi örnekler dikkate alındığında sübut açısından problemlili olmasına rağmen manası doğru kabul edilen rivayet sayısının ifade olarak olmasa da olgu açısından yukarıda zikredilenin üstünde olduğu söylenebilir.

2.1. Gerekçesi Belirtilerek Manası Sahih Kabul Edilen Rivayetler

Genellikle hem âyet hem de hadislere muvafık olması, âyet(ler)e muvafık olması, hadis(ler)e muvafık olması gibi durumların, bir rivayetin manasının sahih olduğuna gerekçe gösterildiği müşahede edilmektedir.²⁷ Bu genel eğilim dikkate alınıp gerekçesi belirtilerek manası sahih kabul edilen rivayetler üçlü bir taksime tâbi tutularak incelenecektir.²⁸

2.1.1. Rivayetin Hem Âyet Hem de Hadislere Muvafık Olması

Konu kapsamına giren rivayetler arasından asker uğurlamalarında çokça zikredildiği için “Vatan sevgisi imandandır” ile birçok vaazda karşılaşılabileceğinden dolayı “Dünya ahiretin tarlasıdır” rivayetleri seçilmiştir.

Birinci rivayet: “حب الوطن من الايمان” (Vatan sevgisi imandandır)²⁹

Aclûnî'nin verdiği bilgilere göre, Sagânî (öl. 650/1252) rivayetin mevzû olduğunu söylerken,³⁰ Sehâvî (öl. 902/1497) *el-Makâsîd*'inde, herhangi bir aslını bulamadığı bu rivayetin manasının sahih olduğunu belirtmiştir.³¹ Ali el-Kârî (öl. 1014/1605) ise rivayetin manasının sahih olduğuna dair hükme katılmadığını ifade etmiştir. Bu minvalde vatan sevgisiyle iman arasında bir ilişkinin olmadığını söyleyen Ali el-Kârî, “Eğer biz onlara ‘Hayatlarınızı feda

27 Bunların yanında başka gerekçeler de zikredilmiştir. Örneğin Aclûnî, hadis olmadığını ifade ettiği “الضرورات تبيح المحظورات” (Zorunlu durumlar yasakları mübah kılar) rivayetinin manasının sahih olduğunu ifade etmiştir. Bunu, öleceğinden korkan kişinin kan ve içki gibi haram şeylerden ihtiyaç miktarınca gıdalanmasının helal olduğuna yönelik “fakihlerin kabulüne” dayandırmıştır (Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/35 (Rivayet no: 1640)). Ayrıca burada aslında fikhî bir hükmün zamanla hadis formatına sokularak aktarılmasının söz konusu olduğu da belirtilebilir.

28 Bu kısımdaki başlıklarda Kur'an ve sünnet yerine âyet ve hadis ifadelerini kullanmaktayız. Zira aşağıdaki rivayetlere yönelik değerlendirmeler incelendiğinde bütüncül bir yaklaşımla hareket edilip ilgili rivayetin Kur'an ve/veya sünnete uygunluğu değil, parçacı olarak âyet ve/veya hadislere uygunluğuna temas edildiği görülecektir. Buradan itibaren yazılanları yapılan değerlendirmelerin subjektifliğinin yanı sıra eksik tarafını ortaya koyan bu durumu dikkate alarak okumak yerinde olacaktır.

29 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/345-346 (Rivayet no: 1102).

30 Ebü'l-Fezâil Hasan b. Muhammed b. Hasan es-Sagânî, *Mevzû'âtüs-Sagânî*, nşr. Necm Abdurrahman Halef (Beyrut: y.y. 1401/1980), 47.

31 Muhammed Abdurrahmân es-Sehâvî, *el-Makâsîdü'l-hasene fî beyâni kesirin mine'l-ehâdisi'l-müştehire 'ale'l-elsine*, nşr. Muhammed Osman el-Huşî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985), 297.

edin veya yurtlarınızdan çıkın’ diye yazmış olsaydık, onlardan pek azı hariç, bunu yapmazlardı...”³² âyetini görüşüne delil saymıştır. Zira ona göre, münafıklara hitap eden bu âyet, onların imanla ilgileri olmamasına rağmen vatanlarını sevdiklerine delalet etmektedir. Ancak Ali el-Kârî farklı açılardan yorumlayarak rivayetin manasının doğru olabileceği ihtimali üzerinde de durmaktadır. Örneğin mü’minlerden bahseden “Yurdumuzdan çıkarılmış olduğumuz halde Allah yolunda niye savaşmayalım?”³³ şeklindeki âyete göre rivayetin manasının sahih olduğu söylenebilir. Ancak bu âyetin -vatanı sevenin mümin olması açısından- önceki âyetle çeliştiğini³⁴ belirten Ali el-Kârî, eğer bir aslı varsa rivayetteki “vatan” ifadesiyle “cennet”, “Mekke” veya “Allah’a dönüş”ün kastedilmiş olabileceğine değinmektedir.³⁵ Mesela vatan ifadesiyle Mekke’nin kastedilebileceğine örnek olarak “Peygamber (s.a.s.) Mekke’den çıkıp Cuhfe’ye ulaştığında Mekke’yi özledi. Bunun üzerine Allah ‘Kur’an’ı sana farz kılan Allah, şüphesiz seni dönülecek bir yere döndürecek”³⁶ âyetini indirdi”³⁷ şeklindeki munkatı senedli bir hadis delil olarak getirilmektedir.³⁸

Yukarıdakilere ek olarak Zerkeşî (öl. 794/1392) bu rivayeti bulamadığını belirtmiş, Mu’inüddîn es-Safedî (öl. 764/1363) “sabit değildir” demiştir. Yine bunun seleften birinin sözü olduğu da söylenmiştir.³⁹ Ali el-Kârî *el-Mevzû’âtü’s-suğrâ*’sında, hadis ilminin önde gelen âlimlerine göre bu rivayetin aslının olmadığını ifade etmiştir.⁴⁰ Süyûtî (öl. 911/1505) rivayeti bulamadığını

32 en-Nisâ, 4/66.

33 el-Bakara, 2/246.

34 Aslında iki âyet arasında vatanı sevmeye açısından bir çelişki yoktur. Bu âyetlerden anlaşıldığına göre, salt vatanı sevmeye noktasında mü’min ile kâfir arasında bir ayırım yapmak doğru değildir. Nitekim ileride de değinileceği üzere bu minvalde görüş beyan eden birçok âlim vardır.

35 Buraya kadar aktarılan Ali el-Kârî’nin değerlendirmesi için bk. Nürüddîn Ali b. Muhammed el-Kârî, *el-Esrârü’l-merfû’a fi’l-abbâri’l-mevzû’a (el-Mevzû’âtü’l-kübrâ)*, nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 2. Basım, 1406/1986), 189-191.

36 el-Kasas, 28/85.

37 Söz konusu rivayetin sahilliğine işaret etmesi açısından bu hadisi nakledenlerden biri Sehâvî’dir. Bk. Sehâvî, *el-Makâsîdü’l-basene*, 298.

38 Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 1/345-346.

39 Ali el-Kârî, *el-Esrârü’l-merfû’a*, 190.

40 Ali el-Kârî, *el-Masnû’ fi ma’rifeti’l-hadisi’l-mevzû’a (el-Mevzû’âtü’s-suğrâ)*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebü’l-Marbû’âtü’l-İslâmiyye, 5. Basım, 1414/1994), 91.

söylemiş,⁴¹ Muhammed b. Dervîş el-Hût (öl. 1276/1860) ise mevzû bir hadis olduğunu belirtmiştir.⁴² Nâsirüddîn el-Elbânî (öl. 1999) rivayetin Sagânî ve diğerlerinin dediği gibi mevzû olduğuna değinmiştir. Ayrıca kişinin mü'min de olsa kâfir de olsa vatanını sevdiğine ve bu konuda mü'min ile kâfir ayrımı yapmanın doğru olmadığına temas ederek rivayetin manasının da doğru olmadığına dikkat çekmiştir.⁴³ Rivayetin Hz. Peygamber'den nakledilmesi açısından yalan olduğunu, bununla birlikte vatanı sadece vatan olmasından dolayı sevmenin imanla ilgisinin olmadığını, zira salt vatan uğruna savaşma açısından Müslüman ile kâfir arasında bir fark olmadığını; ancak İslâm yurdu olması hasebiyle sevilmesi ve korunması gerektiğini söyleyen⁴⁴ de vardır.

Tespit edilen bir senedi olmadığından rivayetin hadis olduğu söylene-
mez. Nitekim çoğu âlim rivayetin hadis olarak bilinmediğini ve uydurma ol-
duğunu ifade etmiştir. Bazı âyet ve hadislerden deliller getirilip farklı yorumlar
yapılarak manasının doğruluğuna işaret edenlere karşın rivayetin manasının
da doğru olmadığına yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Netice itibariyle
sübut açısından aslı olmadığı anlaşılan rivayetin, manasının doğruluğunda
ihtilafın varlığından bahsedilebilir. Bu durum yapılan değerlendirmelerin ic-
tihadî olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

İkinci rivayet: “الدنيا مزرعة الآخرة” (Dünya ahiretin tarlasıdır)⁴⁵

Aclûnî'nin verdiği bilgilere göre, Sehâvî *el-Makâsîd*’ında, Gazzâlî'nin
(öl. 505/1111) bu rivayeti *el-İhyâ*’da (herhangi bir sened zikretmeden Hz.
Peygamber’in sözü olarak) aktarmasına⁴⁶ rağmen kendisinin rivayetin bir as-

41 Süyûtî, *ed-Düverü'l-müntesire fi'l-ehâdisi'l-müştehire*, nşr. Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ (Riyad: Câmi'atü'l-Melik Su'ûd, ts.), 108.

42 Dervîş el-Hût, *Esne'l-metâlib*, 123.

43 Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevzû'a ve eseruhes-seyyi'ü fi'l-ümme* (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1412/1992), 1/110.

44 Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn, *Şerhu Riyâzi's-sâlibîn min kelâmi seyyidi'l-mürselîn* (Riyad: Medâru'l-Vatan, 1426), 1/66.

45 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/412 (Rivayet no: 1320).

46 *İhyâ*’da mekzûr ifade birçok kez geçerken bir yerde Hz. Peygamber’in sözü olduğuna değinilmektedir. İlgili yer için bk. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn ve bi-zeylihi Kitâbu'l-Muğni 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâ fi'l-İhyâ'i mine'l-abbâr* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402/1982), 4/19.

lını bulamadığını söylemiştir.⁴⁷ Ali el-Kârî ise Allah Teâlâ'nın “Kim ahiret kazancını isterse, onun kazancını arttırırız”⁴⁸ şeklindeki kavlından iktibas edilen bu rivayetin manasının sahih olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹ Sehâvî, Deylemî'nin (öl. 509/1115) *el-Firdevs*'inde İbn Ömer'den (öl.73/693) senedsiz olarak gelen “Dünya ahirete köprüdür” şeklindeki merfû bir rivayet olduğuna,⁵⁰ Sagânî'nin “Dünyayı geçici bir yer olarak görün, kalıcı bir yer olarak görmeyin” şeklinde ahiret ifadesi olmadan bu rivayeti zikrettiğine,⁵¹ Ukaylî'nin (öl. 322/934) *ed-Duafâ'sı* ile (Ebû Bekr) İbn Lâl'ın *Mekârimü'l-ahlâk*'ında “Ahireti için dünyadan azık toplayan kişiye dünya ne güzel yerdir” şeklindeki merfû bir hadisin olduğuna⁵² değinmiştir. Ayrıca Hâkim'in (öl. 405/1014) (*Müstedrek*'inde zikrettiği) bu rivayeti sahih kabul ettiğine; ancak Zehebî'nin (öl. 748/1348) onu eleştirerek rivayetin münker olduğunu söylediğine ve râvisi Abdülcebbâr'ın tanınmadığını belirttiğine dair⁵³ bilgi vermiştir.⁵⁴ İbn Asâkir'in (öl. 571/1176) yer verdiği bir rivayete göre de Hz. İsa “Dünyayı geçici bir yer olarak görün, kalıcı bir yer olarak görmeyin. Dünya sevgisi her hatanın başıdır. Ona bakmak/yönelmek kalbe şehveti eker” demiştir.⁵⁵

Yukarıdakilere ek olarak Sagânî rivayetin mevzû olduğuna değinmiştir.⁵⁶ *İhyâ'daki* hadislerin tahrîcini yapan Irâkî (öl. 806/1404), rivayeti bu lafızla merfû olarak bulamadığını belirtmiş, Ukaylî ile İbn Lâl'ın naklettiği hadisin

47 Sehâvî, *el-Makâsüdü'l-hasene*, 351.

48 eş-Şûrâ, 42/20.

49 Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a*, 206.

50 Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-bitâb*, nşr. Saïd b. Besyânî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 2/228.

51 Sagânî, *Mevzû'ât*, 36.

52 Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî, *Kitâbu'd-Du'afâi'l-kebir*, nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1984), 3/89.

53 Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn ve bi-zeylihi el-Telhis li'z-Zehebî*, nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 4/312-313.

54 Sehâvî, *el-Makâsüdü'l-hasene*, 351.

55 Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetillâh İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dimaşk*, nşr. Muhibbuddîn Ebû Saïd Ömer b. Garame el-'Amrevî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1997), 47/428-429.

56 Sagânî, *Mevzû'ât*, 55.

de isnadının zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷ Sehâvî, her ne kadar ilgili rivayetin bir aslını bulamadığını belirtse de “Eken biçer” şeklindeki bir rivayetin manasının sahih olduğunu söyleyip “O gün herkes yaptığı iyiliği hazır bulacak”⁵⁸ şeklindeki âyetin buna işaret ettiğini söylemiş ve “Dünya ahiretin tarlasıdır” rivayetine önceden değindiğini belirtmiştir.⁵⁹ Aclûnî de “Eken biçer” rivayetine geldiğinde Sehâvî’nin değerlendirmesini vermekle yetinmiştir.⁶⁰ Dolayısıyla Sehâvî ve ona tâbi olan Aclûnî’nin doğrudan olmasa da “Eken biçer” rivayeti bağlamında ilgili rivayetin manasını doğru kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

Netice itibarıyla rivayetin herhangi bir senedine rastlanmamıştır. Bu sebeple hadis olduğundan bahsedilemez. Ancak birçok âlim bazı âyet ve hadislerden delil getirerek manasının doğruluğuna değinmiştir. Bununla birlikte rivayetin manasının doğruluğunu engelleyen herhangi bir durum görünmemektedir. Tüm bu hususlar, hadis olduğunu söylememek kaydıyla ilgili ifadenin faydalı bir söz olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

2.1.2. Rivayetin Âyet(ler)e Muvafık Olması

Bu başlıkta İslâm’ın kolaylık prensibini hatırlatan bir rivayet seçilmiştir.

Rivayet: “خذ ما تيسر واترك ما تعسر” (Kolay olanı al, zor olanı terk et)⁶¹

Aclûnî, Allah Teâlâ’nın “Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez”⁶² şeklindeki kavlini delil getirerek hadis olmadığını belirttiği bu rivayetin manasının sahih olduğunu ifade etmiştir.

Aclûnî’nin sadece bir âyetten delil getirmesi, başka delillerin olmadığı anlamına gelmez. Mesela “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz,

57 Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahîm b. el-Hüseyn el-İrâkî, *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tabrici mâ fi'l-İhyâ'i mine'l-abbâr*, nşr. Ebû Muhammed Eşref b. Abdilmaksûd (Riyad: Mektebetü Taberiyye, 1415/1995), 2/992.

58 Âl-i İmrân, 3/30.

59 Sehâvî, *el-Makâsîdül-hasene*, 648.

60 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/251 (Rivayet no: 2491).

61 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/375 (Rivayet no: 1200). İlk bakışta böyle tercüme edilmesi doğru gibi görünse de (Bu şekildeki bir tercüme için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ Halk Arasındaki Rivayetlerin İlmî Değeri*, çev. Mustafa Genç (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019), 2/330) ileride temas edileceği üzere yaptığımız inceleme neticesinde rivayetin manasının farklı olduğu anlaşılmıştır.

62 el-Bakara, 2/185.

nefret ettirmeyiniz”⁶³ anlamındaki Hz. Peygamber’in sözü ile “Resûlullah (s.a.s.) iki durum arasında muhayyer bırakıldığında, günah olmadığı müddetçe (mutlaka) en kolay olanını alırdı”⁶⁴ şeklindeki Hz. Âişe’nin (öl. 58/678) ifadesi bu rivayeti destekleyen hadislerdendir.

Rivayetin, Aclûnî’nin delil getirdiği âyet çerçevesinde anlamlandırılması dışında (ama yakın) bir anlama sahip olduğu söylenebilir.⁶⁵ Şöyle ki yaptığımız incelemede bu ifadelerin bir hadiste aynen geçtiği tespit edilmiştir. Bu hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Hiç hayır işlemeyen bir adam vardı; [ancak] insanlara borç verir, alacağını toplamak üzere gönderdiği adamına da ‘Durumu iyi/Varlıklı olandan al, zorda/darda olanı bırak. Umulur ki Allah günahlarımızı bağışlar’ derdi. Adam ölünce Allah ona ‘Hiç hayırlı bir şey yaptın mı?’ buyurdu. Adam da ‘Hayır, ancak insanlara borç verirdim, onlardan alacağımı toplaması için gönderdiğim kişiye ‘Durumu iyi/Varlıklı olandan al, zorda/darda olanı bırak. Umulur ki Allah günahlarımızı affeder’ derdim’ dedi. Allah da ona ‘Seni bağışladım’ buyurdu.”⁶⁶ Dolayısıyla bu hadise göre, rivayette geçen ifadenin, “Kolay olanı al, zor olanı terk et” anlamında değil, “Durumu iyi/Varlıklı olandan al, zorda/darda olanı bırak” manasında olduğu anlaşılmaktadır.

Netice itibarıyla Aclûnî, âyete muvafık olmasından dolayı rivayetin manasının doğru olduğunu söylese de hadis olmadığını açıkça belirtmektedir. Buna rağmen rivayetin bir hadis içerisinde geçtiğinin tespit edilmesi, Aclûnî’nin “hadis değildir” gibi ifadelerle değerlendirdiği rivayetlerin aslının olabileceğini, dolayısıyla onun bu gibi değerlendirmelerine ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca ilgili ifadenin, Hz. Peygamber’in bizzat kendi sözü değil, geçmişte yaşamış birinin sözünün Hz. Peygamber’in

63 Bu ifadelerin veya benzerlerinin yer aldığı hadisler için bk. Buhârî, “İlim”, 11; “Edeb”, 80; Müslim, “Cihâd ve’s-siyer”, 6-8; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Riyad: Beytül-Efkârî’d-Devliyye, ts.), “Edeb”, 17.

64 Buhârî, “Menâkıb”, 23; “Edeb”, 80; Müslim, “Fezâil”, 77-78.

65 Birazdan nakledilecek hadis çerçevesinde farklı bir anlamından bahsedilebilecek ifadenin bu manası da zikredilen âyete muvafiktir.

66 Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü’l-İmâm Ahmend b. Hanbel*, nşr. Şuayb Arnaût v. dğr. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1417/1997), 14/344-345 (Hadis no: 8730); Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünenü’n-Nesâî*, nşr. Râid b. Sabri b. Ebî Alfa (Riyad: Dâru’l-Hadâra, 2. Basım, 1436/2015), “Büyü”, 104. Benzer manaya gelen hadisler için bk. Buhârî, “Büyü”, 18; “Enbiyâ”, 54, Müslim, “Musâkât”, 31. Bu durum, Hz. Peygamber’in aynı hikâyeyi farklı şekillerde anlatmasının yanında, hadisin mana ile rivayet edildiğini de düşündürmektedir.

diliyle telaffuzundan ibaret olduğu da görülmektedir.⁶⁷ Tüm bu durumlar bir tarafa, iki anlamından hangisi alınırsa alınsın ifadenin mana açısından doğru olduğunu söylemenin önünde bir engel görünmemektedir.

2.1.3. Rivayetin Hadis(ler)e Muvafık Olması

Bu başlık altında zikredilebilecek rivayetler arasından vaazlarda çokça karşılaşılabileceği için “İbadetlerin en faziletlisi en meşakkatli olanıdır” ile dünyadan elini eteğini çekmek gibi yanlış anlaşılmaya müsait olması ve tasavvufî öğretide benzer yaklaşımların varlığı sebebiyle “Dünya leştir, onu isteyenler de köpeklerdir” rivayetleri seçilmiştir.

Birinci rivayet: “أفضل العبادات -وفي رواية بالإنفراد- أحزمها” (İbadetlerin -bir rivayette [“ibadetin” şeklinde] müfrettir- en faziletlisi en meşakkatli olanıdır)⁶⁸

Aclûnî'nin verdiği bilgilere göre, Süyûtî *ed-Dürer*'de Zerkeşî'ye tâbi olarak bu rivayetin bilinmediğini söylemiş,⁶⁹ İbnü'l-Kayyim (öl. 751/1350) *Şerhu'l-Menâzil*'de aslının olmadığını belirtmiş,⁷⁰ Mizzî ise hadislerin gariblerinden (neredeyse hiç bilinmeyenlerinden) olduğunu ve *Kütüb-i Sitte*'nin hiçbi-

67 Geçmişteki bir kişinin veya grubun sözünün Hz. Peygamber'in dilinden söylenmesi, o sözü hadis kategorisinde değerlendirmeyi mümkün kılabilir. Ancak bağlamından koparılarak Hz. Peygamber'e izafe edilen bu gibi sözler, onun kendisine ait olması yönünden tartışmaya açıktır ve yanlış anlamalara müsaittir. Söz gelimi bir rivayete göre Ebû Hüreyre'nin (öl. 58/678) “Uğursuzluk üç şeydedir: evde, kadında ve atta” sözünü Hz. Peygamber'den naklettiği Hz. Âişe'ye haber verilince, o “Ebû Hüreyre [tam] ezberleyememiş. Çünkü Ebû Hüreyre, Resûlullah 'Allah yahudileri kahretsin. Onlar 'Uğursuzluk üç şeydedir: evde, kadında ve atta' derler' buyurduğunda içeri girmişti. Bundan dolayı o, sözün sonunu duymuş, başını duymamıştır” (Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türki (Cize: Dâru Hicr, 1420/1999), 3/124, hadis no: 1641) diyerek bu şekilde bir uğursuzluk inancının yahudilere ait olduğunu ve Hz. Peygamber tarafından kınandığını ortaya koymuştur. Başka bir rivayete göre, Ebû Hüreyre'nin uğursuzlukla ilgili yukarıda zikredilen sözü naklettiği Hz. Âişe'ye haber verildiğinde o, cahiliye insanların böyle bir inancının olduğunu belirtmiştir (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 42/88, hadis no: 25168; 43/158-159, hadis no: 26034; 197, hadis no: 26088).

68 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/155 (Rivayet no: 459).

69 Süyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesire*, 51.

70 İbn Kayyim'in *Menâzilü's-sâ'irin*'e yazdığı şerhi *Medâric*'deki ifadesi için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikin beyne menâzili "ıyyâke ne'büdü ve ıyyâke neste'in"*, nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 7. Basım, 1423/2003), 1/106.

rinde rivayet edilmediğini ifade etmiştir. Ali el-Kârî *el-Mevzû‘âtü’l-kübrâ*’sında, Hz. Âişe’den nakledilen “Ecir, yorgunluk miktarıdır” şeklindeki bir *Sahîhayn* hadisinden⁷¹ dolayı manasının sahih olduğunu söylemiştir.⁷² Zerkeşî de *el-Leâli*’sinde, Hz. Âişe’nin “Şüphesiz ki ecir, yorgunluğun miktarıdır” şeklindeki Müslim’in *es-Sahîb*’inde aktarılan⁷³ sözünü zikretmiştir.⁷⁴ İbnü’l-Esîr ise *en-Nihâye*’sinde senedini zikretmeden İbn Abbas’tan (öl. 68/687-88) nakledilen “Resûlullah’a (s.a.s.) ‘Amellerin hangisi daha/en faziletlidir?’ diye soruldu. O ‘En meşakkatli olan’ dedi”⁷⁵ şeklindeki rivayete yer vermiştir.⁷⁶

Netice itibarıyla bazı âlimler rivayetin bilinmediğini veya aslının olmadığını söylemekle yetinirken; Zerkeşî ve Ali el-Kârî gibi âlimler *Sahîhayn*’da geçen bir hadise uyumluluğuna değinerek mana açısından doğru olduğuna dikkat çekmişlerdir. Rivayetin manasının sahihliğini engelleyen bir durum görünmemektedir.

İkinci rivayet: “الدنيا جيفة وطلابها كلاب” (Dünya leştir, onu isteyenler de köpeklerdir)⁷⁷

Sagânî’nin rivayet hakkında “mevzûdur” dediğini⁷⁸ aktaran Aclûnî, kendi görüşünü “Manası sahih olsa da hadis değildir” diyerek ifade etmiştir. Akabinde verdiği bilgilere göre, Necmüddîn el-Gazzî (öl. 1061/1651) bu lafızla merfû bir rivayetin olmadığını söylemiştir. Bununla birlikte Hz. Ali’nin (öl. 40/661) “Dünya leştir. Onu isteyen, köpeklerin dostluğuna sabretsin!” şeklindeki bir sözünün Ebû Nuaym (öl. 430/1038) tarafından nakledildiği-

71 Lafız olarak *Sahîhayn*’da geçmeyen hadisin benzeri için bk. Buhârî, “Umre”, 8; Müslim, “Hac”, 126.

72 Ali el-Kârî’nin değerlendirmesi ve bu paragraftaki diğer birkaç bilgi için bk. Ali el-Kârî, *el-Esrârü’l-merfû‘a*, 123-124.

73 Müslim, “Hac”, 126.

74 Bedrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh *ez-Zerkeşî*, *el-Leâli’l-mensûre fi’l-ebâdîsi’l-meşhûre (et-Tezkire fi’l-ehâdîsi’l-müştehire)*, nşr. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1406/1986), 162.

75 Ebû’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fi garibi’l-hadîs ve’l-eser*, thk. Tâhir Ahmed *ez-Zâvî* - Mahmûd Muhammed *et-Tanâhî* (Kahire: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1383/1963), 1/440.

76 Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 1/155.

77 Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 1/409 (Rivayet no: 1313).

78 Sagânî, *Mevzû‘ât*, 36.

ne değinmiş,⁷⁹ İbn Ebî Şeybe'nin (öl. 235/849) ise bu rivayeti merfû olarak kitabına aldığından bahsetmiştir. Ayrıca Bezzâr'ın (öl. 292/905) Enes b. Mâlik'ten (öl. 93/711-12) "Bir münadi dünyayı onun ehline bırakın diye üç defa seslenir. Dünyadan kendisine yetenin üstünde bir şey alan kimse, hissetmese de kendi mezarını kazmıştır" şeklinde bir rivayet aktardığını belirtmiştir.⁸⁰ Süyûtî *ed-Dürrer*'inde rivayeti "Dünya leştir, insanlar onun köpekleridir" lafzıyla zikretmiş ve mevkuf olarak nakledildiğini söylemiştir.⁸¹

Tarafımızca yapılan incelemelerde İbn Ebî Şeybe ve Bezzâr da dâhil olmak üzere hicrî ilk üç asır âlimlerinin hiçbirinin eserinde yukarıda zikredilen rivayetlere rastlanılamamıştır.⁸² Hz. Ali'ye izafe edilen sözün geçtiği en erken kaynak olarak tespit edebildiğimiz eserler, Ebû İshak el-Müzekkî'nin (öl. 362/973) *el-Müzekkiyât*'ı⁸³ ile Ebû Tâlib el-Mekki'nin (öl. 386/996) *Kûtü'l-kulûb*'üdür.⁸⁴ Rivayet ilk eserde Hz. Ali'ye bu sözü izafe eden kişi olarak Yûsuf b. Esbât'a dayandırılırken ikincide senedsiz olarak yer almaktadır. *Hilyetü'l-evliyâ*'da senedli olarak aktarılan bu sözün senedindeki râvilerin durumu araştırıldığında, Hz. Ali'nin böyle söylediğini belirten ve rivayetin kaynağı durumundaki Yûsuf b. Esbât'ın, Irak asıllı zâhid ve âbid bir kişiliği olduğu, müstekimül-hadîs olmasının yanında bazen hata yaptığı ve 195 senesinde

79 Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1416/1996), 8/238.

80 Necmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Gazzî, *İtkânü mâ yahsün mine'l-ahbârî'd-dâireti 'ale'l-elsün*, nşr. Halil b. Muhammed el-Arabî (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1415/1995), 1/267.

81 Süyûtî, *ed-Dürrerü'l-müntesire*, 119.

82 Ca'fer es-Sâdık'a (öl. 148/765) nispet edilen *Misbâhuş-şerî'a*'da "Dünya leştir, onu isteyen köpeklerdir" şeklindeki bir ifade senedsiz olarak Hz. Peygamber'e izafe edilmektedir (Ca'fer es-Sâdık, *Misbâhuş-şerî'a* (Beyrut: Müessesetü'l-Âlemî, 2. Basım, 1403/1983), 138). Senedsiz olarak aktarılması, rivayeti hadis ilmi açısından tetkike elverişsiz kılmaktadır. Bunun yanında Ca'fer es-Sâdık ile Hz. Peygamber'in vefatı arasındaki zaman farkı da sünî paradigma içerisinde rivayete şüpheyi yaklaşmayı gerektirmektedir.

83 Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. Yahyâ el-Müzekkî, *el-Müzekkiyât*, nşr. Ahmed b. Fâris es-Selûm (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1425/2004), 250-251.

84 Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Mekki, *Kûtü'l-kulûb fi mu'ameleti'l-mahbûb ve vasfi tariki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*, nşr. Âsim İbrahim el-Ke(i)yâlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 1/407. Bu bilgiye el-Mektebetü'ş-şâmile programı üzerinden ulaşıldığı ifade edilmelidir.

vefat ettiği kaydedilmektedir.⁸⁵ Bunun yanında kitaplarını gömdüğü, sonra hafızasından hadis rivayet ettiği ve çokça hata yaptığı, salih bir kimse olsa da hadisyle ihticâc edilmeyeceği ve Yahya b. Maîn’in onun sika biri olduğunu ifade ettiği verilen bilgiler arasındadır.⁸⁶ Binaenaleyh zikredilen bilgilerde râvinin hata yapan kişiliğine özellikle temas edilmektedir. Ayrıca hicrî 40 yılında vefat eden Hz. Ali ile bu râvi arasındaki uzun zaman farkı, senedin munkatı olduğunun bir göstergesidir. Hadis ilmi açısından ise senedi munkatı olan böyle bir rivayetin itibar edilecek seviyede olmadığı bilinmektedir.

Rivayetin uydurma olduğuna değinilip bu lafızlarla merfû bir hadisin olmadığını söylenmesine karşın; rivayetin muhtevasını destekleyecek (sıhhatiyle ilgili herhangi bir şey denilmemiş) başka rivayetlerin varlığından hareketle mezkûr rivayetin manasının sahih olduğu ifade edilmektedir. Bu iki yaklaşım bir tarafa bırakılıp bazı âyetlere bakıldığında bile rivayetin manasının sahih olduğuna yönelik değerlendirmelerin tartışmaya açık olduğu söylenebilir. Şöyle ki “Kim ahiret kazancını isterse onun kazancını arttırırız, kim de dünya kazancını isterse ona da ondan veririz; ama onun ahirette hiçbir nasibi yoktur”⁸⁷ şeklindeki bir âyete bakıldığında, ahiret hayatını bir kenara bırakıp sadece dünyayı istemenin kötülüğünden bahsedilebilir ve rivayetin içeriğinin

85 Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebî Hâtim, Kitâbü’s-Sikât (Haydarabad: Dâiretü’l-Me’ârifî’l-Osmâniyye, 1393/1973), 7/638.

86 Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, nşr. Hâşim en-Nedvî v. dğr. (b.y.: Dâiretü’l-Me’ârifî’l-Osmâniyye, ts.), 8/385; Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-tâdil*, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu’allimî el-Yemânî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1371-73/1952-53), 9/218; İbnü’l-Cevzî, *ed-Du’afâ ve’l-metrûkin*, nşr. Ebü’l-Fidâ Abdullah el-Kâdi (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1406/1986), 3/219. Yapılan değerlendirmelerden hareketle bu râvi hakkında şartlı cerh-ta’dilden (Şartlı cerh-ta’dile dair geniş bilgi için bk. Emin Âşıkcutlu, “Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Ta’diller ve Uygulamadaki Sonuçları”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001), 49-80) bahsedilebilir. Buna göre söz konusu râvi normalde güvenilir biridir. Ancak kitaplarını gömdükten sonra hafızasından naklettiği hadislerde hatalar yapmaya başlamıştır. Bu durumda mümkünse râvinin kitaplarını gömdüğü tarih tespit edilmelidir. Böylece râvinin bu tarihten önceki rivayetlerinin makbul, sonrakilerin ise gayr-ı makbul olduğu söylenebilir. Ancak yukarıdaki rivayet özelinde bu rivayetin söz konusu tarihten önce olması da sorunu çözmemektedir. Zira senedinin munkatı olması, varsa muttasıl bir hali bulunana ve bu halindeki râvilerin itibar edilebilir olduğu tespit edilene kadar rivayetin hadis ilmi açısından muteber olmadığını değiştirmeyecektir.

87 eş-Şûrâ, 42/20.

bu bağlamda doğru bir şeye işaret ettiği belirtilebilir.⁸⁸ Ancak mezkûr rivayetin sadece bu açıdan bir doğruluk payının olduğu söylenebilirse de ağır ifadelerle dünyayı tamamen değersizmiş gibi gösteren bu rivayete muhteva açısından birçok itiraz gelebilir. Mesela “Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver”,⁸⁹ “Bizim için bu dünyada da iyilik yaz, ahirette de”,⁹⁰ “Allah’ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma”⁹¹ şeklinde hem dünyanın hem de ahiretin talep edilmesine yönelik âyetler vardır. Yine malları ve canlarıyla cihat edenler hakkındaki övgü dolu ifadelerin⁹² yer aldığı ve zekât vermeyi emreden⁹³ ve bunu yerine getirenleri öven⁹⁴ âyetler mevcuttur.

İslâm, dünya ve ahiret saadetini tesis eden bir dindir. Dolayısıyla dünyayı hiçbir değeri olmayan bir leş gibi görmesi/göstermesi söz konusu olamaz. Bu minvalde Müslümanın mal açısından zenginleşmesine de menfi bakmaz/baktırmaz. Zaten asli ihtiyaçlarından fazlasına sahip kişinin belli bir miktarı geçen malının zekâtını verebileceği dikkate alındığında, İslâm’ın kişinin mal biriktirmesine karşı olmadığı daha iyi anlaşılabilir. Bu bağlamda belki şöyle denebilir: “İslâm, kişinin (daha iyi) yaşamak için mal biriktirmesine değil, mal biriktirmek için yaşamasına karşıdır.” Başka bir çıkarım olarak “İslâm, insanın mal biriktirmesine değil, haksız kazanç elde etmesine; malını harcamasına değil, kötülük/günah üzere yemesine karşıdır.” Tüm bu zikredilenler bir arada

88 Bu minvalde anlaşılmaya müsait bir hadise göre Hz. Peygamber insanların dünya meşğalesine daldığı en yoğun ortamlardan biri olan çarşıya gitmiş, etrafındaki insanlarla yaptığı diyalog sonucunda dünyanın Allah katındaki değerinin elindeki ölü oğlak kadar olmadığını vurgulamıştır (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23/194-195, hadis no: 14930; Müslim, “Zühd ve’re-rekâik”, 2). Bu ve bunun gibi hadisler dünya ile ahiret karşılaştırması yapıldığında dünyanın değerinin pek olmadığı, sadece dünyaya yönelmenin yerildiği, Allah’tan alıkoyan dünya meşğalesinin kötülendiği (Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Kurtubî, *el-Müfhim limâ eşkele min Telhîsi kitâbi Müslim*, nşr. Muhyiddin Dîb Müstü v. dğr. (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1417/1996), 7/109) şeklinde anlaşılmaktadır.

89 el-Bakara, 2/201.

90 el-A’râf, 7/156.

91 el-Kasas, 28/77.

92 en-Nisâ, 4/95; el-Enfâl, 8/72; et-Tevbe, 9/20, 88; el-Hucurât, 49/15; es-Saf, 61/11.

93 el-Bakara, 2/43, en-Nür, 24/56; el-Ahzâb, 33/33; el-Mücâdele, 58/13; el-Müzzemmil, 73/20; el-Beyyine, 98/5.

94 el-Bakara, 2/110, 277; en-Nisâ, 4/162; el-Mâide, 5/12, 55; el-A’râf, 7/156; et-Tevbe, 9/18, 71; el-Mü’minûn, 23/4

düşünüldüğünde, dünyayı kendisinden uzak durulması gereken bir leş olarak gösteren ve insanın kendine yetenden fazlasını edinmesi sebebiyle kınayan, dolayısıyla bir nevi fakirliğe ve dünyadan elini eteğini çekmeye teşvik eden bu rivayetlere ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. Ayrıca zikredildiğinde dünyanın kötü ve kendisinden uzak durulması gereken bir şey gibi algılanmasına sebep olan bu rivayetin, çalışmamak ve inzivaya çekilmek gibi pasif bir Müslüman modelinin oluşmasına sebep olabileceği, oluşan bu modelin Müslümanları fakir ve güçsüz hale getireceği dikkate alınmalıdır. Bu menfi ve İslâm'ın teşvik ettiği genel Müslüman profiline aykırı olan yapısı sebebiyle söz konusu rivayetin halk arasında dillendirilmesinin de sakıncalı olduğu belirtilmelidir.

Netice itibariyle uydurma olduğu ifade edilen rivayetin herhangi bir senedine de rastlanmadığından dolayı aslının olmadığı söylenebilir. Rivayeti desteklemek için nakledilen hadislerin ya kaynaklarda tespit edilemediği için asıllarının olmadığı ya da hadis ilmi açısından muteber kabul edilemeyecek seviyede oldukları görülmektedir. Üzerinde durulan meseleler doğrultusunda, söz konusu rivayetin manasının sahih olduğunu söylemek de zordur. Bu sebeple Aclûnî'nin değerlendirmesine ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

Bütün bu rivayetlerden anlaşıldığına göre, İslâm âlimleri sübut açısından problemlili olan rivayetlerin manasının doğru olduğunu ifade ederken âyet ve/veya hadislerden deliller getirmişlerdir. Ancak delil olarak zikredilen hadislerin sahih veya zayıf olması arasında herhangi bir ayırım yapmamışlardır. Ayrıca bir rivayetin manasının doğru olup olmadığına yönelik değerlendirmelerin ihtilafı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bir rivayetin sıhhatiyle ilgili verilen hükümlerin icthadî olması⁹⁵ gibi manasının sahih olduğuna yönelik değerlendirmelerin de icthadî olduğu netlik kazanmıştır.

95 Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman *ez-Zehabî, el-Mûkızâ fî 'ilmi mustalahi'l-hadis*, nşr. Abdülfetâh Ebû Gudde (Halep: Mektebü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1416), 28-29; *Tezkiretü'l-huffâz* (Beirut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts.), 1/1. Bu minvalde hadislerin hem senedin(deki râviler) hem de metnine yönelik tenkitlerin icthadî olduğu söylenmiştir. Bk. Zafer Ahmed el-Osmânî et-Tehânevî, *Kavâ'id fî 'ulûmi'l-hadis*, nşr. Abdülfetâh Ebû Gudde (Riyad: Mektebetü'l-Matbû'ati'l-İslâmiyye, 5. Basım, 1404/1984), 49-55; Salahattin Polat vd., *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2017), 7-10, 123, 186, 201.

2.2. Gerekçesi Belirtilmeden Manası Sahih Kabul Edilen Rivayetler

Gerekçesi belirtilenlerin yanında gerekçesiz olarak manasının sahih olduğu söylenen rivayetler de vardır. Her ne kadar bu rivayetler hakkında ilgili tabir kullanılsa da bunların dayandığı bazı gerekçelerin de olduğu tespit edilmiştir. Bu minvalde ilgili gerekçelerin neler olabileceğine dair ek bir inceleme yapılacak bu kısma dâhil olabilecekler içinden dört rivayet seçilmiştir. “([Allah] verdiği aldığında sorumlu tuttuğunu düşürür”, “Su geldiğinde teyemmüm batıl olur” ve “Üç kere mazmaza ve istinşak yapmak cünübe farzdır” şeklindeki ilk üç rivayet fikhî boyutu olması ve birer fikhî kaide hüviyetinde çokça zikredilmesi hasebiyle tercih edilmiştir. Özellikle üçüncü rivayet, manası sahih olgusunun kişiye ve gruba göre değişkenlik arz edeceğini açıkça göstermesi sebebiyle seçilmiştir. “Hüküm Allah’a aittir” şeklindeki son rivayet ise hakkı ortaya koymasının yanında yanlış anlaşıldığında ne gibi problemlere sebep olabileceğini göstermesinden dolayı zikredilmiştir. Bu minvalde manası doğru görünse ve kabul edilse de her bilgiyi olduğu gibi uygulamaya geçirmenin tehlikeli olabileceği ve kişinin bu gibi rivayetlere yaklaşırken ihtiyatı elden bırakmaması gerektiğini ortaya koyması açısından önemli görülmüştür.

Birinci rivayet: “إذا أخذ ما أوهب أسقط ما أوجب” ([Allah] verdiği aldığında sorumlu tuttuğunu düşürür)⁹⁶

Aclûnî, rivayet hakkında “Manası sahihtir. Hadis olup olmadığına bakılsın” demekle yetinmiştir.

İnsanın Allah tarafından sorumlu tutulmasını sağlayan, kendisine verilen akıldır. Dolayısıyla Allah, verdiği akı tamamen aldığında kuldan dini sorumluluklar düşer. Akı belli bir süre aldığında ise dini sorumluluklarının gerektirdiği günahlar düşer. Mesela akı yerine gelene kadar deliden/bunamıştan, uyanana kadar uyuyandan ve ergenlik çağına gelene kadar çocuktan işledikleri günahların sorumluluğunun kaldırıldığını ifade eden hadis⁹⁷ bu

96 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/77 (Rivayet no: 183).

97 Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1418/1998), “Talak”, 15; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 17; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmi'û's-sahih (Sünenü't-Tirmizî)*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir v. dğr. (b.y.: y.y., ts.), “Hudûd”, 1.

bağlamda değerlendirilmesi mümkündür.⁹⁸ Bu çerçevede ilgili rivayetin mana açısından doğru olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur. Ancak tarafımızca yapılan incelemede rivayet, hadis olarak tespit edilememiştir. Bu sebeple herhangi bir veriye ulaşmadan söz konusu rivayete hadis dememek en uygundur. Nitekim Aclûnî de ilmî bir tutum sergileyerek rivayete hadis dememiş, hadis olup olmadığının incelenmesi yönünde bir talepte bulunmuştur.

İkinci rivayet: “إذا حضر الماء بطل التيمم” (Su geldiğinde teyemmüm batıl olur)⁹⁹

Aclûnî, manası sahih olsa da bu rivayeti hadis olarak bilmediğini ifade etmiştir.

“Su bulamazsanız temiz toprağa teyemmüm edin”¹⁰⁰ âyeti, rivayetteki ifadenin manasının doğru olduğunu göstermektedir. İlgili mananın doğru olduğuna dair hadis de vardır. Örneğin Buhârî’de (öl. 256/870) geçen bir hadise göre, seferdeyken cemaatle namaz kılmaktan kaçınan bir adam vardı. Hz. Peygamber ona bu davranışının sebebini sorulunca adam, cünüp olmasının yanında su da bulamadığını söyledi. Bunun üzerine Allah Resûlü adama temiz toprakla teyemmüm almasının yeterli olacağını bildirdi. Daha sonra su getirildi. Hz. Peygamber suyu adama verip bununla gusül almasını emretti.¹⁰¹ Bu hadisin su bulunduğu teyemmümün batıl olacağına delil teşkil ettiği belirtilmiştir. Bunun bir kaide olduğu, hatta insanların “Su geldiğinde teyemmüm batıl olur” dedikleri, yani kaidenin insanlar arasında bu şekilde yaygınlık kazandığı söylenmiştir.¹⁰²

98 Mesele akıl cihetiyle sınırlı değildir. Bu bağlamda malî ve bedenî birçok konu buna dâhil edilebilir. Söz gelimi Allah’ın nisab miktarı mal ihsan ettiği Müslümanın zekât vermesi farzdır. Ancak bu kişinin malî zikredilen miktarın altına düştüğünde üzerine farz olan zekât sorumluluğu düşmüş olur. Oruç tutamayacak seviyede sağlığı elinden gitmiş kişiden de oruç tutma sorumluluğu düşer.

99 Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 1/87 (Rivayet no: 224).

100 en-Nisâ, 4/43; el-Mâide, 5/6.

101 Buhârî, “Teyemmüm”, 6.

102 ‘Useymîn, *Şerhu Riyâzi’s-sâlihîn*, 1/365.

Hanefî ve Mâlikîler'e göre zaruri ihtiyaç dışında abdeste yetecek suyu görmek veya kullanmaya güç yetirmek, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise abdeste yetecek miktarda olmasa da suyun varlığı teyemmümü bozmaktadır.¹⁰³ Buradan hareketle suyun kemiyeti ve keyfiyetine (ulaşılabilir/kullanılabilir olma) yönelik zikredilen şartlara bakmadan genel olarak suyun varlığının teyemmümü batıl hale getirdiği söylenebilir. Ayrıca ilgili kaidenin dini asıllardan çıkarıldığı da belirtilebilir. Netice itibarıyla tarafımızca hadis olduğu tespit edilmiş rivayetin manasına sahih denmesinde bir mahzur görünmemektedir. Bununla birlikte dini asıllardan hareketle oluşturulan bir kaidenin zamanla hadisleşmesi dikkat çeken bir husustur.

Üçüncü rivayet: “المضمضة والاستنشاق ثلاثا فريضة للجنب” (Üç kere mazmaza ve istinşak yapmak cünübe farzdır)¹⁰⁴

Aclûnî, Ali el-Kârî'nin rivayetin manasının kendilerine göre sahih olsa da mevzû olduğuna dair değerlendirmesini¹⁰⁵ nakletmekle yetinmiştir.

İlk mevzûât müelliflerinden biri olan İbnü'l-Kayserânî (öl. 507/1113), bu hadisi nakleden Bereke b. Muhammed el-Halebî'nin yalancı olduğuna temas etmiştir.¹⁰⁶ İbnü'l-Cevzî, iki senedle naklettiği hadisin uydurma olduğundan şüphe etmediğini söylemiş, her iki tarikteki ağır cerhlere uğramış Bereke ve Hemmâm b. Müslim isimli râvilere değinmiştir. Ayrıca o, bir grubun gusûlde mazmaza (ağza su vermek) ve istinşakı (burna su çekmek) farz, bir grubun sadece istinşakı farz, bir grubun her ikisini de sünnet gördüğünü, bazılarının da üç değil, bir kere olmasını farz saydığını belirtip bu hadisin fakihlerin icmaına aykırı olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁷ Böylece o, rivayetin manasının da doğru kabul edilemeyeceğini kendince ortaya koymuş olmaktadır. Bir eserinde Zehebî, İbnü'l-Cevzî'nin iki senedinde tenkit ettiği iki râviye te-

103 Mehmet Boynukalin, “Teyemmüm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2012), 41/52.

104 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/213 (Rivayet no: 2313).

105 Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a*, 309.

106 Muhammed b. Tâhir el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî, *Zehîratü'l-huffâz el-mubarrec 'ale'l-hurûfi ve'l-elfâz*, thk. Abdurrahman b. Abdilcebbâr el-Ferivâî (Riyad: Dâru's-Selef, 1416/1996), 2/715.

107 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzû'ât*, 2/360-362.

mas etmekle yetinerek,¹⁰⁸ Süyûtî ve İbn Arrâk¹⁰⁹ (öl. 963/1556) benzer bilgileri aktarıp Zehebî'nin hadise *el-Mizân*'ında batıl dediğini¹¹⁰ de ekleyerek,¹¹¹ Şevkânî (öl. 1250/1834) ise rivayetin Bereke tarafından uydurulduğunu söyleyerek,¹¹² aynı kanaatte olduklarını göstermişlerdir.

Sübut açısından uydurma olduğu anlaşılan rivayetin muhtevasının da herkes için doğru olduğunu söylemek zordur. Zira İbnü'l-Cevzî'nin de temas ettiği gibi fakihler bu konuda farklı kanaatler serdetmişlerdir. Şöyle ki gusülde bütün bedenın kuru yer kalmayacak şekilde yıkanması gerekmektedir. Ancak bunun keyfiyeti hususunda bazı ihtilaflar vardır. Söz gelimi Hanefî ve Hanbelîler'e göre ağız ve burnun içi bedenın dışından sayıldığı için gusülde mazma ve istinşak farzdır. Mâlikî ve Şâfiîler'e ile Şâdan Ca'ferîler'e göre ise ağız ve burnun içi bedenın dışından sayılmadığından dolayı gusülde yıkanmaları farz değil, sünnettir.¹¹³ Netice itibarıyla bir Hanefî fakihî olan Ali el-Kârî tarafından rivayetin manasının sahih kabul edilmesi normaldir. Zaten o, bunun kendilerine göre olduğunu özellikle belirtmiştir. Böylece ilgili değerlendirmenin icthadî olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Mâlikî, Şâfiî ve Ca'ferîler'in söz konusu kanaatte olmamaları, onların rivayetin muhtevasını doğru kabul etmedikleri şeklinde yorumlanabilir.

Dördüncü rivayet: “الحکم لله” (Hüküm Allah'a aittir)¹¹⁴

Rivayet hakkında Aclûnî, “Hadis değildir; ancak manası sahihtir” demiştir.

108 Zehebî, *Tertibü'l-mevzû'ât*, nşr. Kemal b. Besyûnî Zağlûl (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 150. Ayrıca bk. a. mlf., *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 1/303; 4/308.

109 Son zamanlarda asıl adının “İbn İrâk” olduğuna dair tespitler dillendirilse de yaygın kullanım ve zikredildiğinde doğrudan kim olduğunun anlaşılması dikkate alınarak bu makalede “İbn Arrâk” kullanımını tercih etmekteyiz.

110 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4/308.

111 Süyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a fî'l-ehâdisi'l-mevzû'a* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1395/1975), 2/7; İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerî'a*, 2/167.

112 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmû'a fî'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevzû'a*, thk. Rıdvan Câmî Rıdvan (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.), 1/23.

113 Mehmet Şener, “Gusül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/213.

114 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/365 (Rivayet no: 1164).

Aclûnî, manasının sahih olduğunu ifade ederken rivayeti destekleyen herhangi bir delil getirmeyi gerekli görmemiştir. Rivayeti herkesçe bilinen “إنّ الحكم لله العلى الكبير” (Hüküm yalnızca Allah’a aittir)¹¹⁵ ile “فالحكم لله العلى الكبير” (Artık hüküm yüce ve büyük Allah’a aittir)¹¹⁶ şeklindeki âyetlere muvafık, hatta ikincisiyle neredeyse aynı olması sebebiyle, zikretmeye gerek duymamış olabilir. Bu durum, Aclûnî’nin her Müslüman tarafından kabul edilen bir yargı olmasından dolayı böyle bir tavır sergilediğini düşündürmektedir. Ancak tarihte siyasî bir ihtilafın çözüme kavuşturulması için hakem tayin edenleri bu ifadeye dayanarak Allah’a şirk koşmakla itham edip tekfir eden Hârîcîler unutulmamalıdır. Dolayısıyla bu ifadelerin manası sahihtir denilip geçilemeyeceği, devamında sahih bir açıklamaya ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır.

Bütün bu rivayetlerden anlaşıldığına göre, Aclûnî’nin hadis olarak bilmemekle birlikte herhangi bir gerekçe zikretmeyip manasının doğru olduğunu söylediği rivayetlerin birçoğunu teyit eden âyet ve hadisler tespit edilmiştir. Ayrıca rivayetlerin manasının doğruluğu kişiye/gruba göre değişmektedir. Bu minvalde bir rivayetin manasının sahih olduğuna yönelik değerlendirmelerde, kişinin/grubun peygamber tasavvuru, İslâm algısı ve ön anlamalarıyla uyuşması, çelişmemesi ya da Müslümanlar tarafından onaylandığını ve genel kabul gördüğünü düşünmesi gibi sebeplerin etkili olduğu söylenebilir.

3. Muhteva Açısından Allah ve Resûlü Dışında Birinin Sözü Olması Muhtemel Olmayan Rivayetler

Bu kısma dâhil olan rivayetlerin olduğu gibi söylenmesini bir “problem” addettiğimiz için ilgili yaklaşımımızı “Kudsî Hadislerde “Manası Sahih-tir” Problematığı” ve “Hz. Peygamber’in Şahsına Münhasır Durumlarda “Manası Sahih-tir” Problematığı” şeklinde aşağıdaki her iki başlığa yansıttık. Problem olarak görülen bu durumların nasıl aşılabileceğine yönelik her bir rivayet hakkındaki görüşler aktarıldıktan sonra gerekli değerlendirmelerde bulunduk.

115 el-En’âm, 6/57; Yûsuf, 12/40, 67.

116 el-Mû’min, 40/12.

3.1. Kudsi Hadislerde “Manası Sahihdir” Problematigi

Her ne kadar özel olarak çalışılmayı hak etse de burada kudsi hadisler hakkında manası sahihtir ifadesinin kullanıldığı iki örnek ele alınmıştır. Özellikle temel tasavvufi öğretilerini anlatırken mutasavvıfların sıklıkla başvurdukları rivayetlerden olması hasebiyle bu başlıkta “kenz-i mahfi” ve “lev-lâke” olarak meşhur rivayetler seçilmiştir. Konunun önemine binaen verilen bilgilerin önceliklere göre biraz daha uzun tutulacağı şimdiden belirtilmeli, bu rivayetlerin manası doğru kabul edildiği takdirde nasıl telaffuz edilmesi gerektiği üzerinde yapılan değerlendirmelere dikkat edilmelidir.

Birinci rivayet: “كنت كترًا لا أعرف فأحببت أن أعرف فخلقت خلقًا فعرفتهم” (Bilinmeyen bir hazineydim. Bilinmek istedim. Bunun için mah-lûkatı yarattım. Onlara kendimi tanıttım. Onlar da beni tanıdılar)¹¹⁷

Aclûnî'nin verdiği bilgilere göre, İbn Teymiyye (öl. 728/1328) bunun Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözü olmadığını söylemiş, rivayetin ne sahih ne de zayıf bir senedinin bilinmediğini ifade etmiştir.¹¹⁸ Zerkeşî,¹¹⁹ İbn Hacer (öl. 852/1449), Süyûtî¹²⁰ ve diğer birçok âlim bu konuda İbn Teymiyye'nin kanaatindedir. Ali el-Kârî ise “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”¹²¹ âyetini delil getirmiş, İbn Abbas'ın bu âyeti tefsir ederken dediği gibi buradaki “bana kulluk etsinler diye” ifadesinin “beni tanısinlar diye” anlamına geldiği üzerinde durarak rivayetin manasının sahih olduğunu belirtmiştir.¹²² Yukarıdaki sözün dillerde meşhur olan şekli şöyledir: “Gizli bir

117 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/132 (Rivayet no: 2016).

118 Takiyüddin Ahmed Abdülhalim İbn Teymiyye, *Ehâdisü'l-kussâs*, nşr. Ahmed Abdullah Bâcûz (b.y.: Dâru'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1413/1993), 35.

119 Zerkeşî, *el-Leâli'l-mensûre*, 136.

120 Süyûtî, rivayetin aslının olmadığını söylemiştir. Bk. Süyûtî, *ed-Dürerül-müntesire*, 163. Ayrıca o, İbn Teymiyye'nin mevzû dediği ve kendisinin onunla aynı görüşte olduğunu ifade ettiği birtakım rivayetleri zikrettiği kısımda bu hadise de yer vermiştir. Bk. Süyûtî, *ez-Ziyâdât 'ale'l-Mevzû'ât*, 2/793.

121 ez-Zâriyât, 51/56.

122 Ali el-Kârî, *el-Esrârül-merfû'a*, 269. Eserin muhakkiki olan Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ, müellifin yaptığı yorumla söz konusu rivayetin manasının sahih olduğunu ispatlamaya çalışmasına karşıdır. Nitekim düştüğü dipnotta, bu rivayetin Allah'ın sıfatlarıyla ilgili Kur'an'daki bilgilerle çeliştiğini iddia etmiştir. Allah'ın bilinmeyen bir hazine nasıl olabileceğine yönelik istihâm-ı inkârî şeklinde sorduğu sorudan sonra Allah'ın bu gibi bir durumun üstünde bir konuma sahip olduğuna değinmiştir. Ayta İbn Abbas'a izafe edilen sözün ona ait olup olmadığının tespit edilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır.

hazineydim. Bilinmek istedim. Bunun için mahlûkatı yarattım. Onlar da beni bildiler.” Bu, sufiler arasında çokça dolaşan bir sözdür. Onlar bu söze dayanırlar ve asıllarını bu söz üzerine bina ederler.

Yukarıdakilere ek olarak Sehâvî, İbn Teymiyye'nin sözünü aktarmış, Zerkeşî ve İbn Hacer'in onun kanaatinde olduklarını kaydetmiştir.¹²³ Bu bilgileri zikretmekle yetinen Sehâvî'nin rivayet hakkında mezkûr âlimlerle aynı kanaati paylaştığı söylenebilir. İbnü'd-Deyba' (öl. 944/1537) da Sehâvî'nin *el-Makâsîd*'inin muhtasarı olan eseri *Temyüzü't-tayyib*'de herhangi bir ekleme veya çıkarmada bulunmadan Sehâvî'nin verdiği bilgileri aynen zikretmiştir.¹²⁴ Bu durum, onun da rivayet hakkında öncekiler gibi düşündüğüne işaret etmektedir. Bir mevzûât müellifi olan İbn Arrâk'ın, *Tenzihü's-şerî'a*'sında İbn Teymiyye'nin rivayetinin mevzû olduğuna yönelik hükmünü vermekle yetindiği görülmektedir.¹²⁵ Dervîş el-Hût da aynı bilgileri vermekte ve mutasavvıfların bu rivayeti kudsî hadisler içinde zikretmelerini, onların mütesâhil yaklaşımlarından kaynaklandığına hamletmektedir.¹²⁶ Ali el-Kârî her ne kadar mevzûât kitaplarından birinde rivayetinin mana açısından sahih olduğunu ispatlamaya çalışsa da diğer mevzûât eserinde başka âlimlerin dediği gibi rivayetinin aslının olmadığını söylemekle iktifa etmiştir.¹²⁷

Buraya kadarki kişilere ve görüşlere değinen Elbânî'nin verdiği ek bilgiye göre, Âlûsî (öl. 1270/1854) tefsirinde İbn Teymiyye'nin söz konusu değerlendirmesinden sonra sufilerden bunu aktaranların nakil açısından rivayetinin sabit olmadığını itiraf ettiklerini belirtmiş; ancak rivayetinin keşfen sabit olduğunu söylemiştir.¹²⁸ Mutasavvıfların şeyhül-ekber (en büyük şeyh) ve hâtemül-evliyâ (evliyaların sonuncusu) şeklinde vasıflayarak tasavvuftaki otoritesini kabullendikleri Muhyiddîn İbn Arabî (öl. 638/1240), rivayetinin keşfen sahih olmasına rağmen Hz. Peygamber'den nakil olarak sabit olmadığını ifade etmiştir.¹²⁹

123 Sehâvî, *el-Makâsîdü'l-hasene*, 521.

124 Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'd-Deyba', *Temyüzü't-tayyib minel-habis fî mâ yedüru 'alâ elsineti'n-nâs minel-hadis* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985), 126.

125 İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerî'a*, 1/148.

126 Dervîş el-Hût, *Esnel-metâlib*, 221.

127 Ali el-Kârî, *el-Masnû'*, 141.

128 Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife vel-mevzû'a*, 13/50-51.

129 Ebû Bekr Muhyiddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed İbn Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, nşr. Ahmed Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999), 4/43.

Söz konusu hadisle ilgili *Kenz-i Mahfi* ismiyle bir kitap yazan İsmail Hakkı Bursevî'nin (öl. 1137/1725) tasavvuf ehlinin bu gibi hadislere yaklaşımını göstermesi cihetiyle önemli olan şu değerlendirmesi kayda değerdir:

Keşif ehline göre, bu Hadis-i Şerif sahihtir. İsterse, hadis ezbercilerine göre sahih olmasın. Zira keşif ehli olanlar, bizzat Peygamber S.A. efendimizden alır söylerler. Hadis ezbercileri ise, nakil yolu ile rivayet ederler. Sonra bir şeyin belli bir senedi olmayınca sabit olmadığını icab ettirmez. Şu da kat'idir: Keşif itibarı ile, sahih olan bir şey, nakil yoluyla gelenden daha sahihtir.. Zira, keşif halinde; vehim ve hayal olmaz. Onda tam bir açıklık ve hakk'al-yakîn hali vardır.¹³⁰

Hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında Elbânî'nin de ifade ettiği gibi rivayetin aslının olmadığı hususunda ittifaktan bahsetmek¹³¹ mümkündür. Zaten kâinatın yaratılışı hakkındaki görüşlerinin önemli bir dayanağı olan bu rivayeti kullanan mutasavvıflar bile rivayetin naklî olarak sabit olmadığını söylemişler; ancak keşfen sabit olduğu üzerinde durmuşlardır.¹³² Ne var ki burada mezkûr söze diğer rivayetlerdeki gibi önceki birine ait faydalı bir ifade olarak bakmak ve böyle bir değerlendirmede bulunmak mümkün değildir. Zira rivayete göre konuşan bizzat Allah olup Hz. Peygamber'e nispeti cihetiyle uydurma olduğu tespit edildikten sonra “Mahlûkatı yarattım” gibi bir sözü Allah dışında birinin kullanması muhaldir. Bu durum, rivayeti olduğu gibi kullanmaya engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla mutasavvıfların bile kendi İslâm anlayışlarında böyle bir durumun varlığını ille de telaffuz edeceklerse “Gizli bir hazineydim. Bilinmek istedim. Mahlûkatı yarattım” şeklinde değil, “Allah gizli bir hazineydi. Bilinmek istedi. Mahlûkatı yarattı” şeklinde kullanabilecekleri belirtilmelidir. Zira ilkinde göre Allah adına yalan söylenmesi; ikincide ise bir görüşün ifade edilmesi söz konusu olmaktadır. Bu sebeple ilgili rivayeti ikinci telaffuzundan başka bir şekilde nakletmek uygun değildir. Ayrıca yukarıdaki değerlendirmelerin çoğunda rivayetin aslının olmadığı ve uydurma olduğuna değinilirken, sadece Ali el-Kârî'nin rivayetin manasının sahihliğine işaret etmesi, söz konusu değerlendirmenin sübjektifliğini göstermesi açısından önemlidir.

130 İsmail Hakkı Bursevî, *Kenz-i Mahfi Gizli Hazine*, sad. Abdulkadir Akçipek (İstanbul: Rahmet Yayınları, 1967), 12-13.

131 Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevzû'a*, 13/50.

132 Tasavvuf ehlinin ilham, keşif ve rüya yoluyla hadis rivayet ve tashih işlemine ve hadisçilerin bu yönetime yönelttikleri eleştirilere dair bk. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2013), 50-60.

İkinci rivayet: “لولاك لولاك ما خلقت الأفلاك” (Sen olmasaydın, sen olmasaydın, âlemleri yaratmazdım)¹³³

Aclûnî, rivayet hakkında Sagânî'nin “mevzûdur” dediğini¹³⁴ aktardıktan sonra “hadis olmasa da manası sahihtir” diyerek kendi gerekçesiz değerlendirmesini vermekle yetinmiştir.

İbnü'l-Cevzî, sonunda “Sen olmasaydın ey Muhammed! Dünyayı yaratmazdım” şeklinde bir ifadenin bulunduğu uzunca bir rivayet hakkında “Bu mevzû bir hadistir, mevzû olduğunda hiçbir şüphe yoktur” derken¹³⁵ Zehebî, Süyûtî ve İbn Arrâk gibi âlimler onunla aynı kanaatte olduklarını göstermişlerdir.¹³⁶ Fettenî (öl. 986/1578) ve Şevkânî de Sagânî'nin “mevzûdur” sözünü nakletmeyi yeterli görmüşlerdir.¹³⁷ Ali el-Kârî ise Sagânî'nin hadise mevzû dediğini aktarmış; ancak hadisin manasının sahih olduğunu da ifade etmiştir. Ayrıca Deylemî'nin İbn Abbas'tan merfû olarak “Cibrîl bana gelip ‘Ey Muhammed! Sen olmasaydın cennet yaratılmazdı, sen olmasaydın cehennem yaratılmazdı’ dedi” şeklinde bir rivayette bulunduğunu,¹³⁸ İbn Asâkir'deki rivayette ise ifadenin “Sen olmasaydın dünya yaratılmazdı” formatında¹³⁹ olduğunu söylemiştir.¹⁴⁰ Hadisin mevzû olduğunu belirten Elbânî, Ali el-Kârî'nin Deylemî'nin teferrüt ettiği bir rivayet üzerinden hadisin manasını doğru kabul etmesini yanlış bulduğunu, İbn Asâkir'in rivayetinin de İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ında geçtiğini belirtmiştir.¹⁴¹ Böylece o, her iki rivayetin de bir rivayetin manasını doğru kabul etmek için uygun olmadığını ifade etmiş olmaktadır. Tüm bunların yanında her ne kadar Hâkim, biri Allah'ın Hz. İsa'ya “Mu-

133 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/164 (Rivayet no: 2123).

134 Sagânî, *Mevzû'ât*, 46.

135 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzû'ât*, 2/18-19.

136 Zehebî, *Tertîbü'l-mevzû'ât*, 77-78; Süyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a*, 1/272; İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şerî'a*, 1/324-325.

137 Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Ali el-Fettenî, *Tezkiretü'l-mevzû'ât (Kânûnü'l-mevzû'ât ve'd-du'afâ adlı kendi eseriyle birlikte)* (b.y.: y.y., ts.), 86; Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmû'a*, 1/411.

138 Deylemî, *el-Firdevs*, 5/227. Senedsiz nakledilen rivayetin ilgili yerdeki şeklinde Cebrail değil, Allah Teâlâ peygamberine şöyle hitap etmektedir: “İzzetim ve celalime yemin olsun ki sen olmasaydın cenneti yaratmazdım, sen olmasaydın dünyayı yaratmazdım.”

139 İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dımaşk*, 3/518.

140 Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a*, 288.

141 Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevzû'a*, 1/450-451.

hammed olmasaydı Âdem’i yaratmazdım. Muhammed olmasaydı cenneti ve cehennemi yaratmazdım”, diğeri Allah’ın Hz. Âdem’e “Muhammed olmasaydı seni yaratmazdım” şeklinde hitap ettiğine dair naklettiği iki hadisin senedinin sahih olduğundan bahsetse de Zehebî, bu hadislerden ilkinin mevzû olduğunu zannettiğini söylemiş, ikincisi için ise doğrudan “mevzûdur” demiştir.¹⁴²

İbn Teymiyye kendisine sorulması üzerine konuya dair değerlendirme yaparken insanların önderi, yaratılmışların en faziletlisi ve en değerlisi olması cihetinden Hz. Muhammed (s.a.s.) hakkında “Allah âlemi onun için yaratmış, o olmasaydı Allah arşı, kürsiyi, semayı, yeri, güneşi ve ayı yaratmazdı” denilebileceğine temas etmiştir. Ancak bununla ilgili Hz. Peygamber’den nakledilen sahih ve zayıf herhangi bir hadisin olmadığını, hadis âlimlerinden hiçbirinin bu minvalde bir hadis nakletmediğini, hatta sahâbeden kimsenin böyle bir hadis rivayet ettiğinin bilinmediğini söylemiştir. Devamında bunun, söyleyeni bilinmeyen bir söz olduğunu ifade etmiştir. Rivayet olarak sabit olmasa bile bu anlayışın sahih bir açıklamasını yapmanın mümkün olduğuna değinen İbn Teymiyye, “Göktekileri ve yerdekini sizin hizmetinize verendir.”¹⁴³ ve “Emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır. O, âdetleri üzere hareket eden güneşi ve ayı sizin hizmetinize sunan, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verendir.”¹⁴⁴ gibi mahlûkatın insan için yaratıldığını açıklayan âyetler üzerinden böyle bir yorum yapılabileceğine değinmiştir. Meseleye bu açıdan bakıldığında İbn Teymiyye’ye göre, insan mahlûkatın sonu ve ondaki olanları kendisinde toplaması açısından mahlûkatın en değerlisi olmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.s.) de bu açıdan insan ve insanların önderi olduğundan mahlûkattaki gayelerin gayesi gibi olmaktadır. Zikredilen bu durumlar göz önüne alındığında “mahlûkatın hepsi onun için yaratıldı ve o olmasaydı yaratılmazdı” diyenin sözü reddedilmez.¹⁴⁵ Dolayısıyla İbn Teymiyye bu çerçevedeki hadislerin sübut açısından bir aslının olmadığına; ancak bazı âyetler üzerinden manasının kabul edilebileceğine temas etmiştir. Bunu söylerken de Allah’ı birinci tekil şahıs konumuna sokmadan,

142 Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, 2/614-615.

143 el-Câsiye, 45/13.

144 İbrâhîm, 14/32-33.

145 İbn Teymiyye, *Mecmû’atü’l-fetâvâ*, nşr. Âmir el-Cezzâr - Enver el-Bâz (b.y.: Dâru’l-Vefâ, 3. Basım, 1426/2005), 11/57-58.

yani Allah adına konuşmadan bir görüş olarak “mahlûkatın hepsi onun için yaratıldı ve o olmasaydı yaratılmazdı” şeklinde bir kullanımı tercih etmiştir.

Günümüz akademisyenlerinden Osman Arpaçukuru'nun rivayetin manasının doğruluğu üzerine yaptığı şu değerlendirmesi de kayda değerdir:

Kaldı ki biz sadece bu sözün Hz. Peygamber'e ait olmadığını değil, anlamının da doğru olmadığını görüyoruz. Zira bu söz “yaratılışın amacının, isim ve sıfatlarıyla Allah'ı tanımak ve sadece O'na kulluk etmek” olduğunu haber veren apaçık Kur'ân ayetlerine ters düşmektedir. Yüce Allah bu ayetlerden birinde insanların ve cinlerin yaratılış sebebi ve gerekçesini haber vererek: “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”¹⁴⁶ buyurmaktadır. Hz. Muhammed (sav) de insanlardan biridir... Ayetler, varoluşun temel sebebinin Allah'a kulluk olduğunu haber verirken hadis diye uydurulmuş bu söz, varoluşun sebebinin Hz. Peygamber olarak göstermekte ve her şeyin O'nun yüzü suyu hürmetine, Allah'ın ona olan sevgisinin tezahürü olarak ve O'nun hatırına yarattığını bildirmektedir. Bu sözün ifade ettiği anlamın ayetlerle çeliştiği açıktır; dolayısıyla yanlışlığı ortadadır.¹⁴⁷

Yukarıdaki değerlendirmeler dikkate alındığında, hadis âlimlerinin ilgili rivayetin sübut açısından uydurma olduğunda ittifak ettikleri söylenebilir. Bunun yanında sözün manasının doğruluğu tartışmalıdır. Çoğu âlim manasının doğruluğuna temas etmeden mevzû olduğunu söylemekle yetinirken; Ali el-Kârî ve Aclûnî gibi âlimler rivayetin mana açısından doğru olduğunu söylemişlerdir. Ancak Ali el-Kârî'nin sunduğu gerekçelerin itibara alınamayacak seviyede olması, Aclûnî'nin ise herhangi bir gerekçe zikretmemesi açısından söz konusu değerlendirmeler muğlak ve yetersiz kalmaktadır. Bu noktada İbn Teymiyye'nin rivayetdeki sözü Allah'a söylettirmeden bir görüş olarak sunulabileceği yönündeki yaklaşımı dikkat çekmektedir. Eğer mana doğru kabul edilecekse İbn Teymiyye'nin izlediği yolla bunun “Allah âlemi onun için yaratmış” ve “Hz. Muhammed olmasaydı Allah âlemi yaratmazdı” vb. şekillerde ifade edilmesi uygun görünmektedir. Bununla birlikte Elbânî'nin rivayetin mana açısından da doğru olduğunun söylenemeyeceği ve Osman Arpaçukuru'nun

¹⁴⁶ ez-Zâriyât, 51/56.

¹⁴⁷ Bk. <https://sonpeygamber.info/hadis-olarak-bilinen-asilsiz-sozler-ii> (Erişim: 5.03.2022)

âyetlerle çelişmesini gerekçe göstererek aynı görüşü paylaşması, rivayetin manasının sahih olduğuna dair değerlendirmelerin ictihadiliğini göstermektedir.

3.2. Hz. Peygamber’in Şahsına Münhasır Durumlarda “Manası Sahihdir” Problematiği

Sadece Allah Resûlü tarafından söylenebilecek ifadelerin bulunduğu ve manasının sahih olduğuna değinilen rivayetleri ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilk gruba girenler sıhhat açısından problemler içerse de bir aslı olduğu anlaşılan hadislerdir. İkinci gruba dâhil olanlar ise sıhhat açısından aslı olmamasına rağmen Hz. Peygamber’e izafe edilenlerdir. Makalenin uzamaması için her iki guruba dair birer örnek vermekle yetinilecektir.

3.2.1. Bir Aslı Olduğu Anlaşılanlar

Aşağıdaki rivayet yaygın olarak kullanıldığını düşündüğümüz için konuya dâhil olanlar arasından seçilmiştir.

Rivayet: “أدبني ربي فأحسن تأديبي” (Beni Rabbim terbiye etti, terbiyemi güzel etti)¹⁴⁸

Sehâvî’nin senedinin çok zayıf olduğu gibi olumsuz değerlendirmelere maruz kaldığını söylemesine rağmen manasının sahih olduğuna dair sözünü ve bu doğrultuda getirdiği delilleri¹⁴⁹ nakleden Aclûnî, bu iddiayı desteklemek için zikredilen delilleri aktarmaya çalışmıştır. Şöyle ki munkatı olduğu ifade edilen bir senedle Abdullah b. Mes’ûd’a (öl. 32/652-53) dayandırılan bir rivayete göre Allah Resûlü (s.a.s) “Muhakkak ki Allah beni terbiye etti, terbiyemi de güzel etti. Sonra bana ahlakın güzelliklerini emretti” buyurmuştur. Bu sözün akabinde (Hz. Peygamber veya İbn Mes’ûd) “Sen af yolunu tut ve iyiliği emret”¹⁵⁰ âyetini okumuştur. Senedinin kusurlu olduğu belirtilen bir rivayet ise şöyledir: Benî Süleym’den bir adam Hz. Peygamber’e “Ey Allah’ın Resûlü! Adamın eli hanımına gider mi?” diye sormuş, O (s.a.s.) da “Evet, felçli de olsa” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634) “Ey

148 Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 1/70 (Rivayet no: 164).

149 Sehâvî, *el-Makâsîdül-hasene*, 73-74.

150 el-A’râf, 7/199.

Allah'ın Resûlü! Adam sana ne dedi? Sen ona ne dedin?” diye sormuş, Hz. Peygamber de bu soruyu “O bana ‘Adam hanımına borçlanır mı?’ dedi. Ben de ona ‘Evet, iflas etmiş olsa da’ dedim” diye cevaplamıştır. Bu sefer Hz. Ebû Bekir “Senden daha fasih konuşan görmedim, seni kim terbiye etti?” diye sormuş, Allah Resûlü de “Beni Rabbim terbiye etti ve ben Benî Sa’d’ın içinde yetiştim” demiştir. İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) bu rivayetin sahih olmadığını ve senedinde zayıf râvilerin bulunduğunu söylemiş, İbn Teymiyye sabit bir isnadının bilinmediğini belirtmiş,¹⁵¹ Zerkeşî ise *el-Leâli'*sinde manasının sahih olduğunu; ancak sahih bir tarikle gelmediğini ifade etmiştir.¹⁵² Bunların yanında rivayete sahih diyene de rastlanmıştır. Bir başka rivayete göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin “Hepimiz Arap olmamıza rağmen seni en fasihimiz yapan da nedir?” şeklindeki sorusuna “Cebrail bana İsmail'in dilini getirdi, onu diğer dillerden ayırdı ve bana öğretti”¹⁵³ diyerek cevap vermiştir.¹⁵⁴

Aclûnî'nin delil olarak aktardığı ilk âyet ve senedi munkatı olduğu belirtilen hadise göre Allah, Hz. Peygamber'i ahlak/edep açısından terbiye etmiştir. Senedinin kusurlu olduğuna temas edilen ikinci hadise göre Allah, üçüncü hadise göre Cebrail, Hz. Peygamber'i dil/ediplik açısından terbiye etmiştir.¹⁵⁵ Netice itibariyle İbn Teymiyye, Zerkeşî, Sehâvî gibi birçok âlim, rivayetin sened açısından problemliliğinden dolayı manasının doğru olduğuna temas etmektedir. Aclûnî de rivayetin anlaşılabilirliği muhtemel iki anlamını da destekleyecek -sened açısından zayıf da olsa- hadislerle ve bir âyete dayanarak senedinin çok zayıf olduğu -uydurma değil- belirtilen bu rivayetin manasının doğru olduğu yargısına varmaktadır.

151 Aslında İbn Teymiyye rivayet hakkında “Mana sahihtir; ancak sabit bir isnadı yoktur” değerlendirmesinde bulunmuştur. Bk. Takıyüddîn Ahmed Abdülhalim İbn Teymiyye, *Ehâdisü'l-kussâs*, nşr. Ahmed Abdullah Bâcûz (b.y.: Dâru'l-Mısriyyeti'l-Lübânîyye, 1413/1993), 27.

152 Zerkeşî'nin ilgili ifadesi ve devamındaki değerlendirmesi için bk. Zerkeşî, *el-Leâli'l-mensûre*, 160-161.

153 Ebü'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi tevârihi'l-a'yân*, nşr. Muhammed Berekât v. dğr. (Dımaşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1434/2013), 4/364. Rivayet tarafımızca yapılan incelemede temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Mezkûr eserinde muhakikler de rivayeti bulamadıklarını söylemişlerdir.

154 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/70.

155 Ünlü dil âlimi İbnü'l-Esir (öl. 606/1210) de rivayetlerde geçen nadir kelimeleri açıkladığı eserinde, senedsiz olarak zikrettiği söz konusu rivayeti Hz. Peygamber'in dil açısından terbiye edilmesi şeklinde aktarmakta ve anlamlandırmaktadır. Bk. İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, 1/4.

Zikrediliş bağlamı düşünüldüğünde yukarıdaki hadisteki ifadelerin sadece Hz. Peygamber tarafından kullanılabilmesi, başka bir ifadeyle ondan başkasının bu sözleri Peygamber (s.a.s.) dışında birine izafe edemeyeceği anlaşılabilir. Mevcut bilgilerden hadisin bir aslının olduğu da söylenebilir. Netice itibarıyla bu tür hadislerin manasının sahih olduğuna değinerek nakletmekte bir mahzur görünmemektedir.

3.2.2. Bir Aslı Olmayanlar

Aşağıdaki rivayet Aclûnî'nin *Keşfü'l-hafâ'sı* özelinde yaptığımız incelemede konuyla ilgili olduğunu düşündüğümüz tek örnek olması sebebiyle seçilmiştir.

Rivayet: “الخیر فی وفي أمّتی إلى یوم القيامة” (Hayır, kıyamet gününe kadar bende ve ümmetimdedir)¹⁵⁶

Aclûnî'nin verdiği bilgilere göre, Sehâvî *el-Makâsıd*'de “Hocamız [İbn Hacer] ‘Onu bilmiyorum’ dedi” dedikten sonra “ancak manası sahihtir” ilavesini yapmıştır. O, ifadenin muhteva açısından doğru olduğunu “Ümmetimden bir topluluk kıyamet kopana kadar hak üzere olmaya devam edecektir” şeklindeki hadise dayandırmıştır.¹⁵⁷ İbn Hacer el-Mekkî (öl. 974/1567) de *el-Fetâvâ'l-hadisîyye*'sinde rivayetdeki lafızla bir hadisin gelmediğini, bununla birlikte “Ümmetimden bir topluluk hak üzere olmaya devam edecek; muhalifleri de onlara zarar veremeyecektir”¹⁵⁸ şeklindeki meşhur hadisin, rivayetin manasının (doğru olduğun)a delalet ettiğini söylemiştir.¹⁵⁹

Yukarıdakilere ek olarak Ali el-Kârî, İbn Hacer'in hadisi bilmediğine dair sözünü aktardıktan sonra “ancak manası sahihtir” demiş, ardından Sehâvî'nin naklettiği hadise değinerek bunun gerekçesini göstermiş,¹⁶⁰ Necmüddîn el-Gazzî de İbn Hacer'in hadisi bilmediği şeklindeki sözüne yer ver-

156 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/396-397 (Rivayet no: 1267).

157 Sehâvî, *el-Makâsıdül-hasene*, 336-337.

158 Bu ve buna benzer ifadelerin bulunduğu hadisler için bk. Müslim, “İman”, 247; “İmâre”, 170-176; Ebû Dâvûd, “Cihad”, 4; “Fiten ve'l-melâhim”, 1; Tirmizî, “Fiten”, 27, 51.

159 Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî el-Mekkî, *el-Fetâvâ'l-hadisîyye* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 184.

160 Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a*, 202.

miş, ancak manasının sahih olduğunu da eklemiştir.¹⁶¹ Süyûtî, İbnü'd-Deyba' ve Dervîş el-Hût gibi âlimler ise sadece İbn Hacer'in bu hadisi bilmediğini söylediğine değinmekle yetinmişlerdir.¹⁶²

Netice itibariyle herhangi bir aslının olduğu tespit edilemeyen rivayet hakkında bazı âlimler meşhur bir hadise binaen, bir kısmı da gerekçe göstermeden manasının sahih olduğu üzerinde dururken; diğerleri İbn Hacer'in hadisi bilmediğine dair sözünü nakletmekle yetinmiştir. Bu kısma dâhil olan bir rivayetin kudsî hadis kısmındakine benzer şekilde değerlendirilmesi uygun olacaktır. Buna göre bu tür bir rivayeti Hz. Peygamber'i birinci tekil şahıs konumuna sokmadan, yani Allah Resûlü adına konuşmadan bir görüş olarak sunmaktan başka bir yol görünmemektedir. Dolayısıyla yukarıdaki rivayet ancak "Hayır, kıyamet gününe kadar Hz. Peygamber ve ümmetindedir" şeklinde ifade edilebilir. Ayrıca muteber hadis kitaplarında bulunan "Ümmetimden bir topluluk hak üzere olmaya devam edecektir" şeklindeki hadis, ilgili rivayete gerek bırakmamaktadır. Bu tür hadislerin manalarının doğru olduğunu belirterek aktarmanın yeterli olduğunu söylemek de zordur, hatta mümkün değildir. Zira burada Allah Resûlü adına ortaya atılan bir yalan söz konusudur.

Değerlendirme ve Sonuç

İslâm âlimleri manasının doğruluğuna işaret ederken rivayetin sened olarak bir aslının olmaması, bilinmemesi, uydurma olması, çok zayıf veya zayıf olması arasında fark gözetmemişlerdir. Yine ifadenin Hz. Peygamber'in sözü veya Allah'ın kelâmı gibi aktarılması arasında da herhangi bir ayırım yapmamışlardır. Dolayısıyla sübut açısından nasıl bir probleme maruz kalırsa kalsın, kime nispet edilirse edilsin, onu destekleyen âyet ve/veya hadisler varsa bunu ilgili rivayetin manasının doğruluğunu ifade etmek için yeterli saymışlardır. Burada destekleyici hadislerin sübut açısından problemlili olup olmasının da onlar için önemli olmadığı söylenebilir. Anlaşılan o ki âlimler, bu gibi rivayetleri İslâmî ilkelerle çelişmediği veya uyumlu olduğu müddetçe kullanmakta bir sakınca görmemişlerdir.

161 Necmüddin el-Gazzî, *İtkân*, 1/256.

162 Süyûtî, *ed-Dürrerü'l-müntesire*, 116; *ez-Ziyâdât 'ale'l-Mevzû'ât*, 2/801; İbnü'd-Deyba', *Temyizü't-tayyib*, 77; Dervîş el-Hût, *Esne'l-metâlib*, 138.

Manasînin sahih olduğuna değinilen rivayetlerin çoğunu asılsız/senedsiz ve mevzû, çok az bir kısmını ise zayıf hadislerin oluşturduğu gözlemlenmiştir. Sübut açısından problemliliğiyle birlikte manasînin doğruluğuna değinilen rivayetlerin ikiye ayrılarak incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz. İlk kısma girenler, “muhteva açısından Allah ve Resûlü dışında birinin sözü olması muhtemel olup manasînin sahih olduğu ifade edilen rivayetler”dir. Bu kısma dâhil olan ifadelerin, Hz. Peygamber’e ait olup olmadığına değinmeden, önceki birine ait faydalı bir söz olarak kullanılmasında bir sakınca görünmemektedir. Kudsî hadislerde hitap eden bizzat Allah olduğu için Hz. Peygamber’e izafeti açısından uydurma olduğu tespit edildikten sonra bunun başka birinin faydalı bir sözü olup olmaması ihtimaline ise hiç girilmez. Ayrıca manasînin sahih olduğu ifade edilirken gerekçe zikredip zikretmeme arasında pek bir fark yoktur. Zira yapılan incelemelerde gerekçesi belirtilmeyenlerin birçoğunun da bazı âyet ve/veya hadislere dayandığı müşahede edilmiştir. İkinci kısma dâhil olanlar, “muhteva açısından Allah ve Resûlü dışında birinin sözü olması muhtemel olmamasına rağmen manasînin sahih olduğu ifade edilen rivayetler”dir. “Sen olmasaydın âlemleri ‘yaratmazdım” veya “Gizli bir hazineydin, bilinmek istedim, ‘mahlûkatı yarattım” gibi herhangi bir mahlûka izafe edilmesi mümkün olmayan kudsî hadisler ile “Hayır, kıyamet gününe kadar ‘bende’ ve ‘ümmetimde’dir” gibi Hz. Peygamber’in şahsına münhasır olması açısından bu kısma giren rivayetleri, Allah’a ve Resûlü’ne ait olmasa bile birine ait yararlı bir söz olarak kabul etmek doğru değildir. Bu doğrultuda kudsî hadislerle Hz. Peygamber’in şahsına münhasır olan bu ifadeleri, normalleştirip kullanmak yerine, doğrudan Allah ve Resûlü adına yalan söylemek olarak telakki edip uzak durmak daha doğrudur. Dolayısıyla manasînin doğru olduğu belirtilen rivayetler arasında ikinci kategoriye girenlerin ayrılması ve bu gibi rivayetlerin halk arasında kullanılmaması gerekmektedir. Bu minvalde genel olarak Müslümanlar, özelden ise âlimler/hocalar/vaizler, bu tür rivayetleri kullanmaktan azami ölçüde sakınmalıdır. Ayrıca bu sözlere, birilerinin İslâm anlayışlarını Allah’a ve Resûlü’ne söyletirme olarak bakıldığında, durumun hiç de hafife alınacak bir tarafının olmadığı daha iyi anlaşılacaktır. İlmî bir platformda ise her türlü rivayeti kullanmak ve üzerine konuşup tartışmak mümkün olmasının ötesinde gereklidir.

Tüm bunlara rağmen kudsi veya Hz. Peygamber'in şahsına münhasır olan ikinci kategorideki rivayetlerin bazı şartlar doğrultusunda kullanılabileceğinden de bahsedilebilir. Şöyle ki "Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım" sözünü aynen bu şekilde birinci tekil şahıs şıgasıyla Allah dışında birinin söylemesi muhaldir. Uydurma olmasına rağmen muhtevası doğru kabul edildiğinde ise bunu "Allah âlemleri Peygamberi hürmetine yarattı" şeklinde üçüncü tekil şahıs ağzıyla aktarmaktan başka yol yoktur. Aynı durum Hz. Peygamber'in şahsına münhasır olup bir aslı olmayan hadisler için de geçerlidir. Buna göre "Hayır, kıyamet gününe kadar 'bende' ve 'ümmetimde'dir" şeklinde birinci tekil şahıs şıgasındaki rivayeti, ancak "Hayır, kıyamet gününe kadar Hz. Peygamber ve ümmetindedir" şeklinde üçüncü tekil şahıs şıgasıyla zikretmek mümkündür. Hz. Peygamber'in şahsına münhasır olup bir aslı olduğu anlaşılan rivayetlerin ise manasının doğru olduğu söylenebilir. Söz gelimi çok zayıf olmasına rağmen "Beni Rabbim terbiye etti, terbiyemi güzel etti" rivayetinin manası doğru kabul edilebilir.

Bunlar, söz konusu rivayetlerin manalarını doğru kabul edenler içindir. Ancak bunlara sadece Allah ve Resülü adına uydurulan sözler olarak bakanlar, zaten böyle bir duruma girmeyeceklerdir. İhtiyat açısından da hadis külliyyatındaki hadisleri bırakıp bu tür rivayetlere tutunmak doğru değildir. Bunun sebebi söz konusu ifadelerin uydurma hadislere normal bakma anlayışını etkilemesidir. Hâlbuki âlimlerimizin ifade ettiği gibi uydurma bir hadisin ancak uydurma olduğunu ifade etmek üzere nakledilmesi caizdir. Ancak görünen o ki vaazlarda bu gibi rivayetler kullanılırken bunların aslının olmadığı veya uydurma olduğu üzerinde pek, hatta hiç durulmamaktadır. Ayrıca vaiz ne kadar dikkat ederse etsin halkın duyduğu bu ifadeleri sohbetten çıktıktan sonra Hz. Peygamber'in sözü zannedip zikretmesi de kuvvetle muhtemeldir. Bu gerçek göz önünde bulundurularak özellikle halka karşı yapılan hitaplarda bu tür rivayetlerden kaçınmanın daha doğru olacağı ve böyle bir tavrın temelleri sağlam kaynaklara dayanan bir İslâmî anlatıma vesile olacağı düşünülmektedir.

Bir rivayetin Hz. Peygamber'e ait olmasa da manası doğru olduğu zaman kabul edilmesine yönelik "Size benden hakka muvafık bir hadis nakledildiğinde -ben demiş olayım veya olmayayım- onu alın"¹⁶³ şeklinde hadis bile uydu-

163 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzû'ât*, 1/420-421; Sehâvî, *el-Makâsîdü'l-basene*, 83; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/86; Dervîş el-Hût, *Esne'l-metâlib*, 40.

rumuştur. Bu gibi rivayetlerin uydurma bir hadis hakkında “manası sahihtir/sabittir (doğrudur)” gibi değerlendirmelerin yapılmasında ve kabul edilmesinde müsamahakâr davranma kapısını açtığı düşünülebilir. Zira bu yaklaşımlar, insanların bu sözleri uydurma da olsa Resûlullah’a isnad edip kullanmaya devam etmelerine sebep olmaktadır. Günümüzde birçok imamın camilerde vaaz verirken kullandığı bu tür ifadeleri, Resûlullah’a izafe etmemeleri üzerinde şiddetle durulmalıdır. Durum herhangi bir şekilde yumuşatıldığında ilgili rivayetlerin Hz. Peygamber’e izafe edilerek aktarılması devam edecektir. Yapılması gereken bu tarz bilgileri Resûlullah’a izafe etmeden kullanmaktır. Zira bunu Resûlullah’a nispet ederek O’nun hakkında yalan söylenmiş olunmaktadır. Onun hakkında yalan söyleyene ise bizzat kendisinin “Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın” şeklindeki ikazı yeterlidir. Ancak üzülmek ifade etmeliyiz ki söz konusu peygamberî uyarıya rağmen aslı olmayan birçok rivayet “manası sahihtir” ifadesiyle yumuşatılmakta ve halk arasında Peygamber sözü zannedilerek yayılmaya devam etmektedir. Bu gibi rivayetlerin ilim meclisleri dışında Hz. Peygamber’e ait olmadığını belirterek nakletmenin de birçok sakınca içerdiği söylenebilir. Bu doğrultuda makalenin girişinde değerlendirmeleri aktarılan Mizzî ve Şuayb el-Arnaût’un haklı oldukları söylenebilir.

Bir rivayetın manasının doğru olup olmaması yönünde ihtilafların olduğu da görülmüştür. Dolayısıyla bir rivayetın manasının doğruluğuna yönelik yapılan değerlendirmelerin ictehadî olduğu söylenebilir. Bu durum manası sahih olduğu ifade edilen her rivayetın öyle olmak zorunda olmadığını göstermektedir. Bu sebeple manasının doğruluğuna işaret edilen rivayetler hemen doğru kabul edilmemeli, dikkatli bir incelemeye tâbi tutulmalıdır. Nitekim Aclûnî’nin hadis olmadığını söylemesine rağmen manası sahih dediği her rivayetın mutlak olarak öyle olmadığı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Aclûnî’nin gizlilikleri açığa kavuşturduğundan (keşfü’l-hafâ) ve karışıklıkları giderdiğinden (müzilü’l-ilibâs) tam olarak bahsetmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla hâlâ keşfedilmeyi bekleyen gizliliklerin ve giderilmesi gereken karışıklıkların olduğu söylenebilir. Ayrıca konumuz dışında kalsa da önceki cümlelerdeki yargıları desteklediği için zikredilmesinde fayda olan bir durum da şudur: *Keşfü’l-hafâ*’daki bazı rivayetlerin sadece aktarılması veya “bakılsın/

incelensin” gibi geçiştirici bir ifadeyle ilgisine havale edilmesi,¹⁶⁴ “keşfü’l-hafâ ve müzilü’l-ilibâs”ın eserdeki her rivayet için yapılmadığını göstermektedir.

Doğru olarak kabul edilemeyecek bir husus da “manası sahihtir” ifadesinin uydurma hadislerin yumuşatılması yolunda kullanılmasıdır. Her ne kadar kullananların böyle bir niyetleri olmayabilirse de vakiada bu yumuşatma hissedilmektedir. Dolayısıyla 1) Ortada bir yalan atf söz konusudur ve bu yalanın vurgulanması elzemdir. 2) Bir yargının manasının sahihliği kişiseldir ve kişiye göre değişir. Birine göre manası sahih olan diğerine göre batıl olabilir. 3) Bu tür hadislerin Hz. Peygamber’e ve Allah’a izafe edilmeden söylenmesi bir zarurettir. Yapılması gereken bu tür hadislerin mümkünse söylenenine atfedilmesi, mümkün değilse herhangi bir atıfta bulunmadan bir söz olarak telaffuz edilmesidir.

Zikredilen rivayetlere bakıldığında bazılarının önceden fikhî bir kaide veya bir âlimin yahut zahidin sözü iken daha sonraları hadismiş gibi nakledilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu rivayetlerin, uyduruldukları dönemin anlaşılmasına ışık tutacağı da bir gerçektir. Bu münasebetle bu rivayetleri hiçbir işe yaramayan bir bilgi yığını olarak görmek yanlıştır. İlgili kaide ve sözlerin hangi etkenlere maruz kalıp hangi süreçlerden geçerek hadisleşti(rildi)ği üzerine yapılacak incelemeler, bu tür rivayetlerin uyduruldukları dönemin ve geçirdiği sürecin anlaşılmasını sağlayacağından faydalı olacaktır. Bu minvalde manası sahihtir olgusunun hadis ilmindeki yerine dair geniş veya itikadî, tasavvufî ve fikhî ekoller içerisindeki yerini tespit etmeye yönelik nispeten dar çerçevede ya da “kudsî hadisler özelinde” sınırlayarak yapılacak çalışmaların meseleyi daha anlaşılır kılacağı aşîkârdır.

Kaynakça

Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü’l-hafâ ve müzilü’l-ilibâs ‘ammâ iştebera mine’l-ehâdisi ‘alâ elsineti’n-nâs*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 3. Basım, 1408/1988.

164 Örnek rivayetler için bk. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 1/91 (Rivayet no: 247), 206 (Rivayet no: 625), 261 (Rivayet no: 805), 426 (Rivayet no: 1367); 2/9 (Rivayet no: 1548), 2/19 (Rivayet no: 1583), 91 (Rivayet no: 1858), 125 (Rivayet no: 1987), 151 (Rivayet no: 2081), 165 (Rivayet no: 2129), 183 (Rivayet no: 2195), 185 (Rivayet no: 2203), 186 (Rivayet no: 2206), 216 (Rivayet no: 2333), 216 (Rivayet no: 2334), 251 (Rivayet no: 2493), 272 (Rivayet no: 2578), 273 (Rivayet no: 2583), 295 (Rivayet no: 2696), 355 (Rivayet no: 3019), 376 (Rivayet no: 3144), 395 (Rivayet no: 3246).

Alcunı, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ Halk Arasındaki Rivayetlerin İlmî Değeri*. çev. Mustafa Genç. 4 Cilt. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019.

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmmed b. Hanbel*. nşr. Şuayb Arnaût v. dğr. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1995-1421/2001.

Ali el-Kârî, Nürüddin Ali b. Muhammed. *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-abbâri'l-mevzû'a (el-Mevzû'âtü'l-kübârâ)*. nşr. Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1406/1986.

Ali el-Kârî, Nürüddin Ali b. Muhammed. *el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadisi'l-mevzû' (el-Mevzû'âtü's-suğrâ)*. nşr. Abdülfettâh Ebü Gudd. Halep: Mektebü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 5. Basım, 1414/1994.

Âşıkıktulu, Emin. “Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Tâ'diller ve Uygulamadaki Sonuçları”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001), 49-80.

Boynukalın, Mehmet. “Teyemmüm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/52. İstanbul, TDV Yayınları, 2012.

Buhârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî. *el-Câmi'us-sabîh*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.

Buhârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail. *et-Târihu'l-kebîr*. nşr. Hâşim en-Nedvî v. dğr. 9 Cilt. b.y.: Dâiretü'l-Me'ârifü'l-Osmâniyye, ts.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Kenz-i Mahfi Gizli Hazine*. sad. Abdulkadir Akçipek. İstanbul: Rahmet Yayınları, 1967. Ca'fer es-Sâdik. *Misbâhu's-serî'a*. Beyrut: Müessesetü'l-Âlemî, 2. Basım, 1403/1983.

Deylemî, Ebü Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye. *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb*. nşr. Said b. Besyûni Zağlûl. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1406/1986.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Riyad: Beytül'Efkârî'd-Devliyye, ts.

Ebû Gudd, Abdülfettâh. *Lemehât min târihi's-sünne ve 'ulümi'l-hadis*. Beyrut: Mektebü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 1404/1984.

Ebû Gudd, Abdülfettâh. *Mevzû Hadisler*. çev. Enbiya Yıldırım. Ankara: Takdim Yayınları, 2020.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1416/1996.

Ebû Tâlib el-Mekki, Muhammed b. Ali b. Atıyye. *Kütü'l-kulûb fi mu'ameleti'l-mabbûb ve vasfi tariki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*. nşr. Âsım İbrahim el-Ke(i)yâli. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426/2005.

Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevzû'a ve eserühe's-seyyî'ü fi'l-ümme*, 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1412/1992-1425/2004.

Fellâte, Ömer b. Hasan Osman. *el-Vaz' fi'l-hadis*. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1437/2016.

Fettenî, Cemâlüddin Muhammed Tâhir b. Ali. *Tezkiretü'l-mevzû'ât (Kânünü'l-mevzû'ât ve'd-du'afâ adlı kendi eseriyile birlikte)*. b.y.: y.y., ts.

Gazzâlî, Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ'ü 'ulümi'd-dîn ve bi-zeylihi Kitâbu'l-Muğni 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tabrici mâ fi'l-İhyâ'i minel-abbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1402/1982.

Hâkim en-Nisâbüri. Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek 'ales-Sahihayn ve bi-zeylihi el-Telhis li'z-Zehabi*. nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Marâşli. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

Hatiboğlu, Mehmed Said. *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*. Ankara: OTTO Yayınları, 2. Basım, 2016.

Hût, Muhammed b. Derviş b. Muhammed. *Esne'l-metâlib fi ehâdisi muhtelifi'l-merâtib*. nşr. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997.

İrâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdurrahîm b. el-Hüseyn. *el-Muğni 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tabrici mâ fi'l-İhyâ'i minel-abbâr*. nşr. Ebü Muhammed Eşref b. Abdilmaksûd. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü Taberiyye, 1415/1995.

İbn Arabî, Ebü Bekr Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed. *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*. nşr. Ahmed Şemsüddin. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1420/1999.

İbn Arrâk, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali. *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-abbâri's-senî'ati'l-mev-zû'a*. nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif - Abdullah Muhammed es-Siddik. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetillâh. *Târihu medineti Dımaşk*. nşr. Muhibbuddîn Ebû Saîd Ömer b. Garamel-el-'Amrevî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415-1995-1421/2000.

İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtım er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dil*. nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1371-73/1952-53.

İbn Hacer el-Heytemî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Mekki. *el-Fetâval-hadisîyye*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebî Hâtım. Kitâbü's-Sikât. 10 Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb. *Medâriciü's-sâlikin beyne menâzili 'ıyyâke ne'büdü ve ıyyâke neste'in*. nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 7. Basım, 1423/2003.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *Sünen*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1418/1998.

İbn Teymiyye, Takiyüddîn Ahmed Abdülhalim. *Ehâdisü'l-kussâs*. nşr. Ahmed Abdullah Bâcûz. b.y.: Dâru'l-Mısıryeti'l-Lübânîyye, 1413/1993.

İbn Teymiyye, Takiyüddîn Ahmed Abdülhalim. *Mecmû'atü'l-fetâvâ*. nşr. Âmir el-Cezzâr - Enver el-Bâz. 37 Cilt. b.y.: Dâru'l-Vefâ, 3. Basım, 1426/2005.

İbnü'd-Dejba', Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Temyizü't-tayyib mine'l-habis fima yedüru 'alâ el-sine-ti'n-nâs mine'l-hadis*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1405/1985.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *ed-Du'âfâ ve'l-metrükîn*. nşr. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Kitâbü'l-Mevzû'ât*. nşr. Nureddin b. Şükrü b. Ali Boyacılar. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü Edvâi's-Selef, 1418/1997.

İbnü'l-Esir, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed. *en-Nihâye fi garibi'l-hadis ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1383/1963.

İbnü'l-Kayserânî, Muhammed b. Tâhir el-Makdisî. *Zehiratü'l-buffâz el-muharrec 'alâ'l-hurûfi ve'l-elfâz*. thk. Abdurrahman b. Abdilcebâr el-Ferivâî. 5 Cilt. Riyad: Dâru's-Selef, 1416/1996.

İbnü's-Salâh. Ebû Amr Osman b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî. *'Ulûmu'l-hadis*. nşr. Nüreddin İtr. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.

Kandemir, M. Yaşar. *Mevzû Hadisler (Menşei - Tanıma Yolları - Tenkid)*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. İbrahim. *el-Müfhim limâ eşkele min Telhisi kitâbi Müslim*. nşr. Muhyiddin Dîb Müstü v. dğr. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1417/1996.

Kuzudışlı, Bekir. *Şîa ve Hadis Başlangıcından Kütüb-i Erba'ya Hadis Rivayeti ve İsnad*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim. *Sahihu Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabîyye - Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1991.

Müzekki, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. Yahyâ. *el-Müzekkiyât*. nşr. Ahmed b. Fâris es-Selûm. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1425/2004.

Necmüddîn el-Gazzî, Muhammed b. Muhammed. *İtkânü mâ yahsün mine'l-abbâri'd-dâireti 'alâ'l-elsün*. nşr. Halîl b. Muhammed el-Arabî. 2 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1415/1995.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî*. nşr. Râid b. Sabri b. Ebî Alfa. Riyad: Dâru'l-Hadâra, 2. Basım, 1436/2015.

Pala, Sinan. ““Mânast Sahihtir” Tabiri ve Ali el-Kâri'nin el-Esrâru'l-merfû'asında Hakkında Bu İfadeyi Kullandığı Rivâyetler”. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Pala, Sinan. ““Mânast Sahihtir” Tabiri ve Hakkında Bu İfadenin Kullanıldığı Rivâyetler”. *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 5/1 (2019), 115-153.

Polat, Salahattin vd. *Hadis Araştırma ve Tenkit Kılavuzu*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2017.

Sagâni, Ebül-Fezâil Hasan b. Muhammed b. Hasan. *Mevzû'âtü's-Sagâni*. nşr. Necm Abdurrahman Halef. Beyrut: y.y. 1401/1980.

Şehâvî, Muhammed Abdurrahmân. *el-Makâsîdü'l-hasene fi beyâni kesirin mine'l-ebâdisi'l-müştehire 'ale'l-elsine*. nşr. Muhammed Osman el-Huş. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985.

Sıbt İbnü'l-Cevzi, Ebül-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtü'z-zamân fi tevârihi'l-a'yân*. nşr. Muhammed Berekât v. dğr. 23 Cilt. Dımaşk: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1434/2013.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *ed-Düerü'l-müntesire fi'l-ebâdisi'l-müştehire*. nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ. Riyad: Câmi'atü'l-Melik Su'ûd, ts.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Leâli'l-masnû'a fi'l-ebâdisi'l-mevzû'a*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1395/1975.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *es-Ziyâdât 'ale'l-Mevzû'ât (Zeylül-Leâli'l-masnû'a)*. thk. Râmiz Hâlid Hâc Hasan. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1431/2010.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevi*. nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâreyâbî. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 2. Basım, 1415.

Şener, Mehmet. “Gusül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/213. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed. *el-Fevâidü'l-mecmû'a fi'l-ebâdisi'd-da'ife ve'l-mevzû'a*. thk. Rıdvan Câmi Rıdvan. 2 Cilt. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cize: Dâru Hicr, 1420/1999.

Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî. *Kavâ'id fi' ulûmi'l-hadis*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Riyad: Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 5. Basım, 1404/1984.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmi'us-sahîb (Sünenü't-Tirmizî)*. nşr. Ahmed Muhammed Şakir v. dğr. 5 Cilt. b.y.: y.y., ts.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd. *Kitâbu'd-Du'afâi'l-kebir*. nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acı. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1404/1984.

'Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *Şerhu Riyâzi's-sâlibin min kelâmi seyyidi'l-mürselin*. 6 Cilt. Riyad: Medâru'l-Vatan, 1426.

Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2013.

Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2013.

Yıldırım, Enbiya. *Hadisler ve Zibindeki Sorular Büyük Muhaddis Şuayp Arnavu'la Söyleşi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2019.

Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar*. Ankara: OTTO Yayınları, 2015.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-Mükzâ fi' ilmi mustalabi'l-hadis*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1416.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tertibü'l-mevzû'ât*. nşr. Kemal b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiretü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.

Zerkeşi, Bedrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Leâli'l-mensûre fi'l-ehâdisi'l-meshûre (et-Tezkire fi'l-ehâdisi'l-müştebire)*. nşr. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.